

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XVII-ik évf.

Május, Junius. 1882.

3-ik füzet.

ISTEN LÉTEZÉSÉNEK BIZONYÍTÁSA.*)

(Armstrong A. R. után.)

Felvett tárgyam bámulatba ejtő, a rendelkezésemre álló idő pedig szükre szabott. Nem is vesztegetem azért a szót arra, hogy vállalatom merész voltával mentegetődzem. Azt az állítást, hogy Isten létezik, ötven percz alatt feltenni és bebizonyítani úgy, hogy a kétkedő támadására lőrés ne maradjon, — erre bizonyára nem vállalkozhatom. De a közben, mialatt az óra kétszer üt, talán meg tudom mutatni azokat a főbb vonalakat, melyeken az én theismusom fölépült.

Mindenekelőtt egy százakra és az egész földre kiterjedt történelmi tényt veszek szemügyre. A vad ember minden mozgást, a melyet szemlél, akként értelmez, mint bizonyos akarat egyenes kifolyását. Ha egy kő, az évszaki esőzések folytán leválva, legördül a hegyoldalon, ebből a tüneményből ő azt következteti, hogy magában a kőben van a mozgást elhatározó ok. Ha a völgybe rohanó kő az ő társát vagy gyermekét megüti és megbénítja vagy ép agyon üti, roszakaratu erélyt tulajdonít annak és remegve esd bocsánatért, vagy varázs-szereket keres ellene, hogy máskor meg ne üsse. Ennyiből áll a nyers gyermekkorukat élő emberfajoknak vallása vagy philosophiája, akár Ázsia siktérein ezred évekkel ezelőtt, akár a déli tenger szigetein most. Ezt a durva hitformát fétisismus név alatt ismerjük.

De az emberi nem ifju kora halad elé s fiatalságának buzgal-mában megváltoztatja hitét s már nem úgy gondolja, hogy minden tuskónak és kőnek ön-elhatározó ereje van, hanem inkább azt hiszi, hogy a természetben végbemenő mozgások minden csoportja vagy osztálya megett valamely uralkodó szellem létezik, mely azokat elhatározólag intézi. A hindu Rishi az égből aláhulló esőben azt a termékenyítő nedvet látta, mely az Indra által szabadon bocsátott sötét felhő-teneken tögyeiből csepeg le. Hellász dalnoka az aegi tengeren

*) A „Brit és Külföldi Unitar. Társulat“ által 1881. márc. és apr. havában Londonban rendezett tiz felolvasás egyike.

a hullámok és habok ezerféle játékában Poseidon isten kezének működését ismerte fel, míg Aeolus a sokféle szelet a térek és városok kitisztítása végett zuditotta ki.

Az európai népek már rég elfelejtették gyermekkorukat, sőt fiatal korukon is túl vannak már. Immár az érett férfikor teljességében és erejében állanak s felhagytak a gyerekes dolgokkal. Az égbolt és a tenger istenei, a lombos berekben tovalebbenő vagy a patakokban uszkáló nymphák, mindezek nálunk már sem egyik sem másik valláshoz vagy filozófiához nem tartoznak. Csak annyit jegyzünk meg mindezekből, hogy az emberi gondolkodásmód ama két nagy fokozatának, a fetisizmusnak és a polytheizmusnak közös jellemvonása a volt, hogy minden, a természet mérhetetlen térein látott mozgás valamely öntudatos akarat egyenes következményének tartatott.

Számunkra, az új kor nemzedéke számára, teljesen új gondolkodásmódot teremtettek a physikai tudományok nagyszerű vívmányai. Mi új nyelvet beszélünk s elménk új módszert sajátított el. Tőlünk azt kívánják, hogy emelkedjünk fölébe a régiek és a vadak hű képzelgéseinek s teljesen új felfogási rendben kutassuk okait mindannak a sokféle növésnek és fogyásnak, gyarapodásnak és apadásnak, rezgésnek és szikrázásnak, melyek a világegyetem számtalan részecskéinek mozgásait teszik. Mi arra vagyunk hivatva, hogy kinyomozzuk a physika minden ágában a dolgok természetében gyökerező okok hosszú sorát és roppant mérvű összhangzását, melyeket tisztán physikai műszavakkal, minden vonatkozás nélkül az észre, értelemre és akaratra kell kifejezni. És annak a nagyszerű fejlődésnek, mely egy elképzelhetetlen messziségbe nyúló multtól le egészen a mai rendezett világegyetemig terjed, feltárása a legfelségesebb diorama, melyben valaha ember gyönyörködött.

Melyek tehát most a főbb és szélesebbkörű eszmék az ismereteknek újonnan hódított országaiban? Mindenek között a fő az okoknak szakaszokba sorozása, csoportokba osztályozása és foglalása, s az a bizonyosság, hogy hasonló előfeltételek szabályszerűleg hasonló következményekre vezetnek. Mi, modern nemzedék, tudjuk, hogy a vilányáramokban, a hydrogen és az oxygen átomainak összecusuzamlásában s olyatén határozott sorban és rendben való egymáshoz kapcsolódásában, hogy víz képződjék, — nincs semmi vakeset, hanem bizonyos módszer — egységhez való szigorú alkalmazkodás; és hogy semmiféle más folyamatból víz nem származik. Ezt és az ehez hasonló ismereteket a *törvény* ismeretének nevezzük. És a modern is-

mereteknek első, már a hajdankorban sejtett, érintett, félig megfogott és ismét kisiklani engedett, de napjainkban örökre szilárdan és biztosan tartott jellemvonása az, hogy *törvény* hatja át a jelenségek mindenik csoportját, mindenütt. Így, mindazokon a helyeken, a hol víz van, a hasonló elemekből víz képződött. Mindazokon a helyeken, a hol protoplazma van, a hasonló elemekből protoplasma lett. Mindazokon a helyeken, a hol a protoplasmából állati szerkezet állott elé, a sejteknek sejteken való hasonló fölépülése állati szerkezetet eredményezett. Úgy, hogy a dolgokon végbemenő processzusok egységekké vannak csoportosítva és az egész látható és tappintható világ megszámlálhatatlan processzusbeli egységek közé osztható be, melyeket *törvények* nevezünk.

De tudósaink nem állottak meg a törvénynél. Tovább mentek, hogy nyomon kísérik a processusát annak a fejlődésnek, mely által a felnőtt fa, állat vagy ember a csirából nő; megmutatták, hogy bizonyos értelemben a tölgyfa a makkban, az oroszlán az oroszlán kölyökben, Shakespeare a csecsemőben benne van. Ezek mindenike táplálékot vett a környezetből és ezt a táplálékot természetének valamely eredeti, benne rejlő tendenciájának lefoglalta. Így hát nem csak egység van abban, miszerint minden makk megreped és az élő plumulát a termőföldbe pattantja, de van bizonyos erősen szerkesztett eszme-egység minden makk életpályáján keresztül, melynél fogva az állhatatosan halad tovább minden esztendőn át, a míg hatalmas fává növekedik. Hasonló egység fűzi össze az oroszlán kölyök minden napjait, míg az erdő királyává nővi ki magát. És hasonló egység hatja át Shakespearet a bölcsőtől a koporsóig, úgy hogy ő eleitől fogva, még minekelőtte Stratford városából eltávozott vagy az Avon vize látköréből eltűnt, egészen addig, míg a hírnév emléklapjára az ő örök-kétartó emlékének utolsó szavát írta, mindig az a Shakespeare Vilmos, senki más, a ki gyermekeveitől erőteljes ifjúkorig növekedvén, végre hatalmát késő százakra terjeszti ki; őt nem lehet összetéveszteni valamely más csecsemővel, Warwickshireben vagy más színésszel a színpadon, ő saját egyéniségének bélyegét mindig magán hordozza. Sőt a modern tudomány e fejlődési eszmét egy tétova nélkül vezető erő alatt még tovább viszi. Valamint a fa-, állat-, vagy ember-egyén, arasznyi életének kezdetétől végezetéig az eszme-egység elvét követi növéseben, akként követi minden bizonynyal a faj, valószínűleg a nem is (genus) talán az egész állat- és növényországban. Ezek egységkép egyeredetűek, egy eszme kifejezései, egy tenyészetnek a részei, melynek a valóságban ugyan roppant terjedelme és vál-

tozata van, de az eleintén hasonló csirákbán volt és csupán a környezetnek különböző módon való assimilatiója folytán különült el. Sőt a tudományos képzelet tovább is szokott menni s megelőzve a tudományos bizonyítékot — a mely szinte nem késedelmes — mind inkább-inkább hajlik affelé a bámulatos állítás felé, mely szerint nem csak a föld és ennek viselős élete, s nem csak a mi házi napunk keringő plánétákból álló kis családjával, hanem mindaz, sőt annál több, a mit a teleszkop a drága kövekkel behintett égbolton látmezejébe gyűjthet, kéréllhetetlen törvény hatása folytán fejlődött ki egy őseredeti kezdetleges anyagból, a mely csillagokká és világokká különült el annyi idő alatt, melynek mértékében az évezrek csak egy ingalengést számitanak, de mindig az alakító erő egysége által kormányoztatva. Ebben, a fejlődés vagy evolutio tanában áll második nagyszerű eszméje a modern tudománynak, mely az egykor annyira különbözőnek, összefüggés nélkülinek látszott dolgokat osztatlan egészszé, egységgé fűzi, mintha valamennyien egy kinyomozhatatlan *Erő* volna odairva. De a modern tudománynak még egy más irányt adó fölfedezése a világegyetem minden látszólag különböző tevékenységét is valamely egyetlen erő kifejezésévé gyűjteni össze. Ez a fölfedezés a különböző erők előidézte mozgásoknak kölcsönös átváltozása és egyenértékűsége, az „erély megmaradásának“ nagyszerű törvénye. Nem szabad már többé az erélyeket illetőleg semmi lényeges ellenkezést vagy összeférhetetlenséget képzelnünk. Valamennyi erély egy mindent átható erélynek proteusi alakzata épen úgy, mint a francia és angol, a héber és chinai szavak, bár hangzásukra nézve oly különbözők, mint a skárlát gyapju és a csillagos hópelyhek szerkezetükre nézve, de mind ugyanazon eszmének a kifejezései. A meteorok a levegőn keresztül száguldván, megütődik a földbé. Sebes röptü esésében feltartóztatott s erélye látszólag odalett. Ámde az a valóságban nem semmisült meg, hanem átváltozott amaz erélylyel pontosan egyenlő értékű meleggé és a kő alatt tényleg meglévő, kinyomozhatatlan erély csakis ruhát cserélt. Így, ha végig megyünk a nehézkedési, delejességi, vegyrokonsági változásokon, a hő, fény és villanyosság tüneményein, ellenállhatatlanul indittatunk annak fölismerésére, hogy mindezek egyek és ezek mindenikének egész roppant egymásra hatásában azon erő egysége van kifejezve, mely a minden-ség összes világait befedezi. Úgy, hogy a mi modern physikusainknak minden általánosítása: a törvény uralma, a fejlődés, az erély megmaradása, arra indit minket, hogy ismerjük el, miszerint a természetben működő Erő a maga legnagyobb és legkisebb tü-

neményeiben, nem lehet szétvált, vagy antagonistikus töredékekre darabolt, hanem abszolút egy, időn és téren keresztül.

De lássuk most, vajjon a hajdankori embertörzseknek csakugyan oly gyermekes észjárásuk volt-e, midőn minden tünemény mögött a k a r a t o t tételeztek fel, midőn az erő és erély nyilvánulásaiból egy öntudatos akarat szándékos működését olvasták ki. A formáról itélve, a melybe azt öltöztették, szó nélkül a volt, mert tuskóknak és köveknek nincs önelhatározó akaratuk, meg hát a szikla, folyó, hegy, tenger és levegő számára külön osztály istenek sem léteznek. De hát e lényeket tekintve, gyermekes gondolkodásuk volt-e? Nincs időnk most e tekintetben érvelésekre; azon felül a dolog nem is annyira argumentumnak való, mint inkább saját elménk tényleges és szükségképi működéseinek vizsgálására és egyszerű kinyilatkoztatására.

Nos, én részemről teljesen félreismerhetlen törvényt találok elmémben. Úgy hogy midőn a százszorszépre gondolok, mely megnyitja gyenge virágját a napsugarak előtt, vagy az aczéldarabra, mely a mágnes felé közeledik, vagy a hydrogen- és oxygenre, melyek a törvényszerű egyesülést követve, vízzé alakulnak, másként nem képzelhetem a valódi erőt, mely azt a mozgást okozza — akár hőnek, akár delejességnek, akár vegyrokonságnak nevezzék hatásmódját — mint rokonerőt azzal az erővel, melylyel karomat felemelem, szemeimet a lenyugvó napra irányítom, vagy utamon odább haladni iparkodom, melyet a k a r a t n a k nevezek.

Vannak bizonyos dolgok, melyeket azért hiszünk, mert nem tehetjük, hogy ne higgyük. Ez is azok közé tartozik. Hisszük, hogy kétszerkettő négy, nem matematikai bizonyítás után, mert ez fölötte nehéz, hanem mert nem tehetünk másként. És noha én soha meg nem próbáltam magamnak bizonyítani, de tudom, hogy az a két kettő négyet teszen itt és a távoli Siriusban is, most és az örökkévalóságon is keresztül; én mást gondolni nem bírok. Épen így, minthogy tudom hogy saját személyes tetteimet, ez egyedüli tüneményeket, melyek mögött az okot láthatom, akarat okozza, azért hát egyebet nem is gondolhatok, mint hogy az akarat okoz mindenféle más mozgást is, legyen az embertársam mozgása, midőn velem kezert szorít, vagy a százszorszép-szirom, a vonzott aczél, a sorakozott gáztömecek mozgása avagy a szeleké, melyek a zokogó erdőn átsüvöltenek, a meteoré, mely az égbolton keresztül lövel, az óriás napé, mely az egeknek legtávolabbi rejtekeiben kering. Ismétlem, mást nem gondolhatok.

De némelyek azt vitatják, hogy ez illusio; épen úgy, minthogy a külvilágtól nyert benyomásaim nem is egyebek illusionál. Mindemellett én mást nem gondolhatok. Azt mondják, hogy ennek oka a gon-

dolkodási műszer nem elég világos és nem elég tiszta használatából ered. De bármint kísértsem is meg, hogy az ők szemeivel lássak, mindig kényszerítve vagyok a vádat visszaautasítani és azt mondani, hogy a kik úgy gondolkoznak, hogy az öntudatlan anyagban székelhet az ok, vagy mint némelyek vélekednek: hogy az oknak már maga az eszméje is nem tudományos gondolkodás okozta illusio, hogy ezek hibáznak műszereiknek világos, tiszta kezelésében, nem én; és hogy a hol a gondolkodás szabatos, az elme igaz önönmagához, ott az anyag minden mozgása megett a kosmoson végig, az elme felismeri, hogy az egyedüli, magában létező, emberi nyelven *akaratnak* nevezett erő van, a melynek minden más ugynevezett erők csak más-más kifejezései, alkalmi formái.

Akarat van tehát jelen a hullámok mozgása megett a vizeken, a megsárgult falevelek vagy a hó hullásánál, az égbolton átvonuló hold útazásánál. Erre a következtetésre épen elmém constitutiojának erejénél fogva jutok. Valóságos philosophiai hűtlenség volna részemről e constitutio ellen fellázadni.

Igy tehát megegyezünk a fétisistákkal és a polytheistákkal abban, hogy az akarat az egyedüli erő, mely a tünemények mögött rejlik s jóllehet különböző, egymásra átváltozó erők különböző formáit ölti fel, de ezek mindenikének a lényege akarat. De az egyik legfőbb különbség közöttünk és minden hajdankoriak között, melynél fogva theismusunk nemcsak India és Görögország polytheismusát, hanem a héber próféták fokozatosan felülkerekedő monotheismusát is túlhaladja, im ez. Nekünk jutott először a szerencse bepillantani a dolgok hatalmas irányu rendszerébe. Mi vagyunk az elsők, kik a minden időkort és az egész világtért átható egységes voltát észre vesszük. Ránk nézve a tünemények mögötti akarat egy fenséges, legfőbb *Egység*, a kinek kiterjedése időben és térben képzeletünk korlátai közé teljességgel be nem fogható; a kinek változatlan, szakadatlan állhatatossága és szilárdsága befedezi a világegyetem minden országát a maga legapróbb részleteiben — az atomok kapcsolatában — szintúgy, mint a napoknak és csillagoknak pályájokon való odább lendítésében. Így tehát a monotheismus csak most ért igazi érettségének időszakához. Az emberi gondolkodás hosszú történelmében most kezdjük némileg felfogni először a minden létezőt átható egységet. Idáig lehetséges volt, hogy gondolkozó emberek az Istenfogalomban a szeszélynek, tervváltoztatásoknak adjanak helyet; Istenről oly képzeteket alkossanak, miszerént ő teremt és megbánja, hogy teremtett, áld és megbánja, hogy áldott,átkoz és meg-

bánja, hogy átkozott; hogy ő az iránta ellenséges erővel czivakodik, s félig legyőzve, összeszedi erejét; valamely czéljában meggáttatva, módosít rajta s követi ezt a módosított czélt, mint másodszorban a legjobbat. Ma már tisztultabb képzetünk van az egyetemes, örökkévaló Egységről; a létező dolgok egymás közötti kapcsolatáról és egyensúlyozásáról egy, a többiekkel kölcsönös összeköttetésben álló erő által; a kifejlés, végnélküli fejlődés folytonos haladásáról évszázakon át, évezreken innen és túl. És így végre mindezek megett az Isten, az Akaraterő fogalma is az egységnek arra a magasztosságára emelkedik föl, a melyre ezelőtt föl nem juthatott, és nemcsak az *akarát*, hanem a mindent felölelő és folyton működő *értelme* és a mindig előrehaladó *czél* is, csakis a hatalmas Isten-eszmét támogatják, mely lelkünket eltölti. Mi úgy fogjuk fel Istent, mint véghetetlen Iggyet, örökkévaló, czéllal működő Erőt, a kitől függ, a kitől származik minden tünemény, melyeknek sora a térben, folyama az időben nincs határok közé szorítva.

Idáig úgy tetszik nekem, hogy a legújabb tudomány, a maga legtágasabb értelmében jól felfogva, annak az Istennek megismerésére utal, a kit a vallás követel. Az evolutio új tana kiútasítja az érdemtelen isteneket a Pantheonokból, magába temeti az izraelita kozmogoniák mythicus istenét. De az Örökkévalót oly parancsoló erővel követeli, minővel az előbbeni tudományos elméletek Istent mindig követelték. A régi theológiának szüksége volt egy teremtőre, a ki kezdetben a világ gépezetét megindítsa és felhúzza e roppant óraművet; aztán hadd menjen Ő alunni, csupán azokban a felmerülő pillanatokban ébredjen meg és emelje fel hatalmas kezét, a midőn szükség volt beavatkozására, — mely beavatkozások közül a legutolsó ezelőtt tizennyolcz száz esztendővel volt. Az új theologia örömet fogadván az evolutiót, a fejlődés nagyszerű tanát a maga philosophiájába, a legfőbb, örökkévaló Fejlesztő megismerésére vezet, kiből az isten tiszteletteljes félelmet gerjesztő neve sokkal tágasabb értelmet nyer, mint a letűnt philosophiák akármely rendszerében.

Jónak láttam jelezni a tőlem kitelhető érthetőséggel, hogy értelmezem én a modern tudományt, mint kijelentést. Mindazonáltal bizonyos, hogy igen sokan nem így értelmezik. Sokak előtt az atheismus ellenségének látszik; úgy tűnik fel, mint az az ember, a ki a templomon kívül jár s beszédében nincs semmi égi hang. Sőt még azokra nézve is, a kik Istent a tudomány abc-jének sorai között olvashatják, ez a róla való kijelentés hideg és gépies. Az alkothat theisticus philosophiát, de nem gerjeszthet égi tüzzel Istenben való hitet.

Isten az örökkévaló Ok; még ha philosophiánkat mindig oly magasra hangolva tarthatnók is, hogy Felőle ekként bizonyosak legyünk, ez még nem fogja bennünk az erkölcsi életet és a vallást, mint élő erőt, fenntartani. Megismerhetjük-e Istent közelebből? Nekünk nemcsak *bizonyítani* kell Isten létezését, még ha bizonyításunk mindig kielégítene is, — nekünk Őt *éreznünk* kell.

Forduljunk el tehát egészen a külvilág panorámájától s tekintsünk saját keblünkbe. Vajjon az élet bennünk csupán növekedésben áll-e, mint a növényeknél? Nem, hanem küzdelemből is. Mindennap harcotot vivünk. Mindennap vesztesek vagy győztesek vagyunk. A harcotot bennünk két erő vívja, melyet igazságosság-nak (Righteousness) és bűn-nek nevezünk.

Mely tényeket foglal egybe e szó: lelkiismeret? Ennek történetét nyomon kísérni nem szükség; egyszerűen akként tekintjük a dolgot, a mint van. Ha egy cselekedtet, egy csalást, erőszakos vagy igazságtalan tettet látok, egy önkénytelen, parancsoló tiltakozás támad bensőmben. Ha visszarettenek önfeláldozástól, lemondástól, buzdító intés szólal meg lelkemben. Ha engedtem a szenvedélynek, szívembe egy valahonnan jövő feddés fulánkja szúr, mely elől ki nem térhetek. Ha ellentállottam a gonosz készletéseknek, azokat magamból kitéptem és a jónak cselekvésére határoztam magamat, jóváhagyó szózat zendül meg lelkemben. E benső megszólalások nem enyémek, máshonnan és véletlen jönnek hozzám. Ezek saját szenvedélyeim folyamát feltartóztatják, vagy növelik és erejéhez indokkal járulnak. Ezek nem enyémek, hanem hozzám intézett szózatok. Nemcsak a száj tud beszélni, hanem a hol egy gondolat, vagy érzelemszíkra elméről-elmére cikázik át, ott igazi beszélés van. És e benyomásoknál, melyeket lelkiismeretnek nevezünk, a beszélésnek minden jegye felfedezhető. A parancsolás, tiltás, helyeslés, feddés oly erősen magukon viselik valamely rajtunk kívül állóval való közlekedés jegyét, hogy azokat minden korban *ekként* értelmezték. Mindig érezték, hogy ezekben egy törvény van kimondva, melynek a szentesítést nem ember adta. Ki adta tehát? Némelyek azt törekedtek kimutatni, hogy azoknak tekintélyt csakis a sok nemzedék jóváhagyása folytán megerősödött emberi társaság tekintélye kölcsönzött. De az, a kit a lelkiismeret mardos, a kiből a vidám lelkiismeret éneke szól, vaj' nem tudja-e, hogy az egy, az embernél magasabb forrástól származik? Kitől tehát? Ellenállhatatlan késztetés azt feleli: „Istentől.“

De az ellenállhatatlan késztetés észszerűtlen lehet. Észszerű hy-

pothesis-e, hogy az Isten magát az ember lelkiismeretében tényleg kinyilatkoztatja?

Forduljunk vissza Istenhez, a ki nek felfogására épen most vezettünk. Minő felfogásunk volt róla, a míg csupán külső tünetnyek között mozogtunk? Ugy fogtuk fel Őt, mint egy minden időben és az egész térben működő, mindenre kiterjedő akaratot és mint oly akaratot, a kinek örökkévaló célja van, a mely felé minden dolog fejlődési menetét vezette. De ha az Isten valóban ily Akarat és Cél, akkor hatását magunk körül is mindig és mindenütt éreznünk kell, minthogy átjárja a levegőt, melyet beszívunk, vagy a világságot, mely minket dicsfényében fűrészt. A körülöttünk levő világ minden részecskéjére, testünknek, mint külső embernek, minden tömecsére, mindig folyvást hat ez az erő, a melyet Istennek nevezünk. Valóban különös, ha Őt a belső emberben semmiképpen fel nem fogtuk! A levegőt, melyet körben szaladó vérünk gazdagítására beszívunk, érezzük és felismerjük, a mint hajfürteinket homlokunkon felemeli vagy felhevült arcunkat verdesi. De az isten közelebb van hozzánk a levegőnél. A fényt, mely a világ csodáit előttünk láthatóvá teszi, érezzük és felismerjük a mint első sugarai a szendert szeminkből kicsókolják, vagy déli dagályakor ragyogása szeminket kápráztatja. De az Isten közelebb van hozzánk a fénynél. Hogyan lehetne hát, hogy az Isten öntudatunkra hatást ne gyakoroljon? És az Isten, a mint a tudomány értésünkre adta, nem csupán hathatós Erő, hanem örökkévaló Cél is. Azonban nekünk, a kiknek szabad akarata van saját tetszésünk szerint cselekedni, szabadoknak kell lennünk ennél fogva ama szent cél kedvére vagy ellenére cselekedni is. Hogyan lehetne tehát, hogy az a Cél reánk ne hasson, bennünket a maga előmozdítására ne ösztönözzön és késleltetésétől vissza ne tartson? Szabad akarattal valóban fel vagyunk ruházva; de ki képzelhetné, hogy az Isten, a ki lényünket betölti, a ki közelebb van hozzánk bármelyik barátunknál, a ki az igazi légkör, a melyben élünk és mozgunk, az erő-oczeán, mely által vagyunk és megmaradunk, ki képzelhetné, hogy sz Isten folyvást ne unszoljon minket az ő örökkévaló céljára oly beszéd által, melynek hangjai lelkünk legbelsejének rugóit érintik?

Nemcsak észszerű tehát az a felfogás, hogy az az ünnepélyes és szünteleni parancsolás vagy tiltás, melyet lelkiismeretnek nevezünk, a maga valóságában az Isten szózata, az örökkévaló Oké, ki a maga örökkévaló céljára serkent, de megengedve, hogy Isten körülöttünk van, hogy van egy örökkévaló cél, a melyet előmozdithatunk vagy

hátráltathatunk, bizonyára a hihetetlennek volna határos, hogy Ő akaratát velünk ekként meg ne ismertesse. Így tehát a lelkiismeret által tudomására jutunk annak, hogy az, a mire a lelkiismeret serkent s a mit igazságosságnak nevezünk, maga is része, részecskéje azon legfőbb Czélnek, mely felé az Isten akarata a világegyetemet folyvást vezeti; és tudomással bírván azon ünnepélyes szentesítésekről, melyekkel Isten bennünk az igazságosságot őrzi, az Istennek fentebb talált jegyeihez (akarat, értelem, czél) az igazságosság jellemző jegyét is hozzáadhatjuk.

De az istenről való fogalmunk még így sem teljes; sőt annyira sem teljes, a mennyire emberi tehetségeink megengedik. Az Ő szentsége és bennünk igazságot követelő volta valóban alkalmas arra, hogy minket tiszteletteljes félelemmel töltsön el. Szenvedélyünk lecsillapul, bűnünk megszegyenül, de a vallás eleven zsarátnoka és világossága még nincs meg. Megismerhetjük-e Istent még közelebről?

Egyik jelesünknek — a ki szószékét a spirituális philosophia legcsodálatosabb gyűhelyévé tette az egész országban — legközelebről kiadott egyházi beszédeiben van egy hely, a melylyel — az ő hír-neve és iránta való mély tisztöletem mellett is — ha értelmét helyesen fogtam fel, egyetérteni nem tudok. Dr. Martineautól idézek tiszteletteljesen s az idézett helyet némi tartózkodással bírálom meg; de idézem azt, mert alkalmas kiindulási pontot szolgáltat nekem a harmadik nagyszerű módszer megmutatására, a mely által, azt tartom, az ember megismerheti Istenét.

Dr. Martineau a következő szavakat mondja: „Az egek hirdetik Isten *dicsőségét* s az ég boltozatja *kezeinek munkáját* mutatja“. „De a csillagok hidegek s nem sugározzák a szeretet sugarait; pályafutásuk szakadatlan s nem felelnek szenvedélyünk, éréteink és imáinkra; az égür, a melyben keringenek csendes és néma, mint a vadon, akár nyugodt és tiszta a mi kedélyünk, akár a legvadabb bűn háborgásával hánykódó.“*)

Nos, nekem és meg vagyok győződve sok másoknak, a *dicsőség* és az Ő *kezeinek munkája* nem egyedüli izenetei az egeknek és az égboltnak. A csillagok nem hidegek; ezek igenis sugározzák a szeretet átható sugarait. Folytonos keringésök szemléletében szenvedélyeink enyhületet, imáink feleletet találnak. Az éjféli égbolt nesztelen, csendes térei égi hármóniába olvadnak a mi nyugodt és tiszta kedélyünkkel; s a kedélyállapotot, mely elébb a bűn özönében hánykódott, lecsillapítják s az Istennel való néma, de bizonyos közleke-

*) Gondolat Órái, II. kt. 214. l.

désre hangolják. Más dicsőség az, melyet az egek hirdetnek, mint a mérhetetlenség és hatalom dicsősége; ezek sioni énekeket énekelnek az epedő szívnek; és az égen szétszórt csillagok, melyekről a hajdani próféták azt költötték, hogy Isten angyalainak seregei, igazán az Ő fénylő hírnökökből álló phalanxa és e hírnökök jó ujságokat hordanak egy végnélküli békéről és szeretetről azokba a keblekbe, melyeket a csüggedés, a szenvedély vagy a fájó kétely szállott meg. Óhajtom fentartani, hogy a mi szép és magasztos a természetben — és mindezek között a csillagos ég a legelső mintakép — meggyőző erővel utal egy bennünk levő más és magasabb tehetségre, mint ama hatós és akarattal bíró ok követelése, mely, a mint láttuk, elménk szülöttje. Ezek a dolgok a magok nyelvökön beszélnek nekünk a *szeretetről*, mely megettök van. Ezt a nyelvet mi nem tudjuk a tiszta ész kifejezéseire lefordítani, de annak, a kinek szól, épp oly meggyőző erejű, mint a formális logika legszigorubb syllogismusa.

A ki azt mondja — mint oly sokan — hogy az ész testies természetű és azt ajánlja, hogy ne adjunk hitelt a tiszta ész bizonyítékainak, vagy adjunk hitelt az ész által megczáfolt állítmányoknak, az az emberbe oltott tehetségek ellen lázad fel és meghazudtolja Istent. De nem kevésbé borzasztó lázadás a természet igazságossága ellen, mely által egyedül ismerhetjük meg az igazságot annyira, mennyire azt kívánni tőlünk, hogy kételkedjünk azon bizonyítékokban, melyekkel a kellemes és magasztos dolgok, minden logikát tuhaladva, tanuskodnak az örök Szeretetről. A csipke-rózsa bimbójának vagy az árnyékos völgyben csörgedező pataknak szózata; a hegycsúcsé, mely hóval fedett tetejéről a leáldozó nap fényét rózsaszinben veri vissza; a felhőké, melyek a nagy földteke ágyának menyezetét képezik; a hallgatag csillagoké, melyek éjjel egymással társalognak; a kis madárkáké, melyek énekekkel a levegőt megreszkettetik, s ama hatalmas zenéé, melynek hangjai zokognak, hullámai megáradnak és recseggve terjednek végig a székes egyház épületszárnyain, — mindezeknek a szózata a felébredt emberi szívnek azt viszi tudomásul, hogy szeretet a törvény, mely által minden dolgok mozognak, érverése a mindent uraló Akaratnak, módszere a tért és időt összetartó Célnek, szövete annak az igazságosságnak, melyhez az örökkévaló Cél az erő-összeget idomítja.

Mindaz, a mi isteni szépsége, vagy égi nagyszerűsége által szeminkben és füleinkben át a legfelségesebb üzeneteket hozza nekünk, megannyi nyelv, melynélfogva egy láthatatlan, kitartó, mindent átható, ellenőrző Szeretet magát legbensőbb öntudatunknak kinyilat-

ja. Szenvedélyünk hirtelen lecsillapul. Reszketeg gyöngeségünk pillanatot alatt erősségre változik át. Csalódásunk fulánk-szurását rejtélyes békecsók hegyesíti be. Megátalkodott fájdalomunk idegenszerű elégedettségbe olvad át. Kínzó kétségünk nyugodt bizalommal alakul. E bennünk végbemenő változásokat semmiféle logikával sem igazolhatjuk. Ha valaki azt mondja, hogy azok észszerűtlenek, mi nem bizonyíthatjuk be, hogy ésszerűek. Mi csupán azt tudjuk, hogy bennünk végbemennék és azt, a mi végbeviszi, nem gondolhatjuk semmi másnak, mint a csupa *Szeretetnek*. És ennek a Szeretetnek bármi legyen is az, azok, a kik azt érezték, Isten nevét adják.

Azonban, ámbár igazán csodálatosan és szépen prédikál nekünk a természet kellemes látványjaiban és gyönyörteljes hangzataiban, nem szükség, hogy az ember mindig a külső természet látványaira és hangjaira bizza az ő titkos szellemének magával az Istennel való közlekedését. Néha az Isten jelenlétének teljessége árasztja el lelkünket (kétségkívül gyakori jelenség a szenteknél, de ritka a közönséges embereknél) minden általunk felfedezhető ok nélkül, csupán a szellem akaratóból, mely minket ekként meglátogat. Ha az ilyen látogatás nálunk ritka s akkor is tűnékeny, mi tétovázhatnánk úgy nyilatkozni, hogy ekkor Isten jön velünk közlekedni. De a bölcsék és szentek, a patriarchák és a próféták tanubizonyossága és a Jézusé, kinek lelke az igazság felleghára volt, erősíti, hogy őket ekként Isten meglátogatta, és hogy minden ilyen társalgás után a belső ember erejében megújnodva érezték magukat. És a midőn mi e tapasztalatok mellett is azt kérdezzük: honnan van ez a közlekedés, mely minket új emberekké teremt, ellenállhatatlan készítés azt feleli: „Istentől.”

De az ellenállhatatlan készítésben csatlakozhatunk. Lehet, hogy az észnek ellentmond, az ész pedig nem hazudhat. Összhangban áll-e ez a készítés az észszel? Észszerű hypothesis-e, hogy Isten az ő szeretetét egyenesen a mi lelkünkbe önti, úgy, hogy azt érezhetjük, és megismerhetjük?

Isten az a név, melyet azon mindent átható Akaratnak adtunk, mely a dolgok összegét az örök cél felé mozgatja; valamint az az Akarat, mely az embert az ő igazságos céljára unszolja az által a szózat által, a melyet lelkiismeretnek nevezünk. De bármilyen ellenkezés legyen az ember és az Isten között, a midőn az ember lelkiismerete ellenére cselekszik és hátráltatja az örök célt: egy oly Isten, a ki igazi forrása minden létezőnek, nem lehet más viszonyban a világegyetemhez, mely az ő teremtménye, mint abban, melyet a tö-

kéletes összhang feltételez; és így kell hogy e viszony az ő érző teremtményei iránt is tökéletes szeretetben nyilvánuljon. Senki sem képzelheti az istent olyannak, a ki mindig oly teremtményt akar létrehozni, a melyet nem szerethet. Csakis a szeretetet lehet gondolni annak az egyedüli indító oknak, mely arra készíti az isteni akaratot, hogy teremtsen. És kell, hogy szeretet legyen az örökkévaló Akaratnak mozgató jelleme, az ő irántunk és minden erkölcsi lény iránt való viszonyának elve, indító oka tevékenységének az ő örökké való erélyének országán át.

De ha az Isten szeretet, akkor a Szeretet mindenütt és mindig hathatós, áthat a nyári légen, rezg az anyag tömecseiben, átjárja lényét a teremtményeknek, melyeket az Isten mindig működő erélye tart fenn. A Szeretet közelebb simul hozzánk a levegőnél és közvetlenebbül hat ránk a melegségnél. De a levegőt érezzük homlokunk körül és a jóltevő meleg átjárja testünket. Miként lehetne hát, hogy a Szeretetnek öntudatunkban való kinyilatkoztatására egyes módja ne legyen? Tegyétek csak egyszer megfoghatóvá, hogy a Szeretet a létezésnek mozgató elve és ekkor megfoghatatlanná válik az, hogy a Szeretet, mely körülöttünk mindenütt enyelg, lelkünkbe hatni és örvendeztető jelenlétéről értesíteni ne tudjon.

De szerethet-e engem az Isten — kérdi a szegény ember — engem, a ki csak egy porszem vagyok az ő határtalan világának fölületén? Isten küldi a napfényt, mely hajadon villog; Ő mozgatja véredet tested csatornáin keresztül; Ő érlel meg minden egyes gabona szemet, mely eledelül fog szolgálni. Ő festi meg a liliomot, táplálja a hollót, tarja fenn a gyöngye verebet. Mindezt, a mint láttuk, a legszigorubb tudományossággal tudjuk. Miért ne fürösztene tehát Ő téged az ő szépséges szeretetében, téged és minden teremtménytársad a roppant kosmoson végig?

Azt tartom tehát — és ezek képezik az én theismusomnak alapját, Isten létezéséről való bizonyításomnak, melyre felhiva voltam, támaszait, — azt tartom mondom, hogy három különböző tehetségünk által, hacsak ezekben bizni akarunk, megismerhetjük Istent a tudás félremagyarázhatatlan bizonyosságával. Először: elménk ama törvénye által, mely az akaratnak, mint minden tünemény alapokának, megkövetelésére indit. Másodszor és világosabban: az Ő félreismerhetlen szózata által, midőn az erkölcsi törvényt nekünk kinyilatkoztatja. Harmadszor és mindannyi közt a legbensőbbben: az Ő szeretetének kijelentése által a szemeinkre és füleinkre ható szépben és magasztosban, vagy közvetlenül a szentléleknek hozzánk intézett világos beszédében.

Természetes lenne már most áttérni az imádság tárgyalására, az Isten és ember közötti közlekedésnek eme legmagasztosabb formájára, a mely mindig meghozza a maga áldott biztosítását Isten jelenlétéről és jóltevő hatalmáról. De ez, igen helyesen, egy más felolvasó és felolvasás számára tartatott fenn. Ennekokáért, mielőtt végeznék, említést teszek egy-két zavarról, melyek az emberek elméjét megnyügözik és az az Istenben való hit szabad befogadását gátolják.

Vita tárgyát képezi azon a gyakran szenvedélyesen vitatott kérdés: vajjon az Isten személy-e vagy nem? Hisz-e egy *személyes* Istenben? — ez a kérdés, melylyel a theistát szünet nélkül szembe állítják.

Strauss azt vitatta, hogy személyes Isten nem létezhetik, mert miután már az egész tér be van töltve csillagokkal és étherrel, számára sehol sincsen hely. Ez minden atheisticus érvek közt a legdurvább. Mások azt vitatják, hogy Isten nem lehet személyes, mert e szó: „személy“ a határok közé szorítás fogalmát is egyesíti magában, Nos, ha egyesíti, akkor Isten nem személyes. De mindez csupán a szavakkal való játék. Részemről a midőn a személy szót halom, én ez alatt semmi szükségképpi határolást nem értek.

De én mitsem gondolok a szóval; én csupán a tényt tekintem: és ha az Isten nem személyes, ekkor nem kevesebb sőt több annál. A dolog, melyre én sulyt fektetek ez, hogy az Istenben megvannak azok a megfelelő tehetségek, a melyeket magunkban akarathoz, értelemhez és szeretethez nevezünk. Igaz, hogy ezek mindenképpen egyenként véve, miként mindennapi tapasztalatunk mutatja, szoros határolt. Az akarathoz fáradtságos erőfeszítést kell kifejteni az akadályllyal szemben. Az értelem csak igyekvő munka árán szereshet fokozatos ismereteket. A szeretet, ha vágyai meghiusúlnak, fájó érzettel vegyül. De e tapasztalatok nem tartoznak magoknak a tehetségeknek lényegéhez, hanem azokkal az állapotokkal való társulásukhoz, melyek között az ember a világon van. Maga-magában az akarat tökéletes kivitellel egyesülhet; az értelem eleitől fogva felölleheti minden létező dolog ismeretét, és lehet, hogy a szeretet sohasem ismer vágyat vagy fájdalmat, mivelhogy szünteleni és teljes élvezet. Felfogásunk szerint ezek a dolgok az Istenben ez utóbbi módon vannak. És így mi nem bánjuk, hivat őt személynek, legfőbb személynek, a mint tetszik.

Hasonlóképpen, némelyek nyugtalankodnak e hosszú szó fölött: „anthropomorphicus“=emberalakú. Teljesen igazán mondja Goethe, hogy az ember sohasem tudja, hogy ő milyen anthropomorphicus, hogy

mennyire beviszi az ő saját jellegét az ő Isten-eszméjébe. De az csak azt jelenti, hogy mi az Isten természetében csakis azokat az elemeket tudjuk felfogni, a melyekről saját természetünk némi fogalmat nyújt. Egy józaneszű és tiszteletreméltó ember sem akarja elvitatni, hogy Istenben oly mélységek és magasságok vannak, a melyeknek teljes megismerésétől tehetségeink korlátoltsága minket merőben elzár. De ez nem áll utjában annak, hogy Benne felismerjük az oly elemeket, melyek bennünk is csekély mértékben meg vannak. Arnold Máttyás nevétségessé teszi azt a felfogást, mely szerint az Isten „a világegyetem erkölcsi kormányzója“, azzal a finom, de hetyke vigsággal, a mely „A három Lord Shaftesbury“ czimű művén előmlik. De azok, a kik olyan kifejezéseket használnak, ne akarják a Legfőbbbet India vagy Canada kormányzó-tábornokának hivatali jelvényével díszíteni föl. A kormányzóság a maga lényegében nem foglal semmi határokat és olyan megszorító föltételeket, minők az emberi kormányzókat körülhálózzák. És maga e nagy szó: „erkölcsi“, jöllehet nálunk küzdelemmel, nehézséggel és hadi záloggal kibonthatatlanul össze van kötve, a maga lényegében csupán arra a jobb választásra vonatkozik, melyet felfogásunk szerint az isteni lény mindig biztosabban tesz, mint a mily biztosan mutat az iránytű az éjszaki földszarkra. A szólam nem költői és nélkülözi az Izrael prófétái által használt szólalomoknak bámulatosan alkalmas voltát, de magában véve teljesen védhető és helyes.

Igaz, hogy mi az Istenre vonatkozólag csak emberi szólalásokat használhatunk. Mi nem követeljük, hogy azok az Ő kinyomozhatatlan lényében levő elemeket teljesen fődözzék. De emberek lévén, emberek módjára kell beszélünk és a vallás nyelve ki fogja fejezni azt az igazságot, mely a dolgok szívében fekszik annyira, a mennyire azt tehetségeinkkel felfoghatjuk.

És most végezetre, miután törekedtem megmondani az egyszerű megismerhető igazságot Istenről, megtenni róla a legteljesebb bizonyosságot, a melyet tehetünk anélkül, hogy az emberi nem ama kimagasló mestereihez fordulnánk, a kik Őt tisztán megismerték és kinyilatkoztatták oly hatalommal mely a közönséges embereknek adottat messze túlhaladja, — élénk örömmel fordulunk azokhoz a hatalmas nyilatkozatokhoz, melyek százakon keresztül hozzánk jutottak és az Istenben való hitet a vallásos közöny legérzékletlenebb korszakaiban, a theologiai villongások leghevesebb napjaiban is eleven-ségben tartották. Mellőzve ezúttal minden másokat — Mózeset, a ki hübéri hűséget követel az igazságos Isten iránt, és az ő nagy utó-

dait: Ezsaiás és a Zsoltárirót, Zoroastert, ki Bactria távoli síkjain hirdette az Istent, ki az áldott világosságban jelképére lett, — megállunk, hogy hallgassunk annak szavára, ki pór-öltönyben, a galilei tó partjain nyiló lilomok után lehajolva vagy Jéruzsálem poros utczáin fáradtan járva, Istent az emberi nem *atyjának* jelentette ki oly nyomatékkal és tüzzel, minőt emberi ajkokról származott szavak soha nem hallattak. Az a híres keresztény tan, az Isten atyasága, mindazzal, a mit a gyöngéd gondoskodásból, a böles igazgatásból, a meghitt és vidám közösségből, az őt szeretők számára készített csodálatos dolgokból magában foglal, — vajjon elavult, hatástalan elkopott — valami-e? Vajjon a fényes keleti képzelődésnek költeménye-e, vagy pedig életerős, maradandó, az igazság szívéig ható mindörökké?

Igenis, ez életerős, maradandó, az igazság szívéig ható mindörökké.

Hogy az Isten atya, az kétségkívül azt teszi, hogy anthropomorphicus is. Ez emberi szólam, mely kifejezni akarja a dicső kibeszélhetetlent, de azért nem kevésbé igaz. Az emberi atyák valóban nagyon gyarló, véges teremtmények, a mint őket ismerjük. De az igazi atyaság fogalmának lényeges jegyei — böles, pártfogó, előre gondoló, gyöngéd, szerető, erőtéljes gondviselés — mind olyanok, a melyek fokozataikban a végtelenségig terjeszkedhetnek. Ha már erre a képletes elnevezésre, mely még egy hajdani zoltárirótól származik, sőt a pogány mythologiákban is előfordul, a Krisztus illetett *geniusa* nyomta rá bélyegét és örökre forgalomba hozta, az a legigazabb jelkép volt, mely Istennek az emberhez való viszonyát kifejezhette. Mert abban az időben és az alatt az éghajlat alatt az anyaságnak teljes, áldott szépsége és szent volta még nem volt felismerve és az anyák sem emelkedtek volt az emberi tisztületben őket megillető rangjokra. És így felsoroltuk mindazokat az igazi jegyeket, melyeket e felolvasás első részében szorgalmasan törekedtünk felkeresni és befoglalni a mi philosophiailag törvényesített „bizonyításunkba“, úgy mint: végtelen értelem által irányzott minddnható Akarat, mely a mindent átható szeretet módszere által minden igazságnak a véghezvitelére munkál — az Istennek, mondom, e jegyeit egyen-egyen előadtam és megelevenítettem, hogy felfoghassák mindazok, a kiknek van fülök, hogy halljanak, midőn Jézus félredobta e régi, szigoru vagy félelmetes neveket: Ur, Szent, az emliteni megtiltott Jahve, és naponta megnyerő hangon beszélt a Legfőbbbről, mint a mi Atyánkról, ki a menyben van:

„Mi atyánk, ki vagy a menyben“. Még mindig fölszállhat ez az ima a föld népeinek ajkairól és nyerhet vigasztaló választ a sirónak, erőt a kísértetben levőnek, diadalmas reményt azoknak, kik a halál völgyének árnyékait látják gyülekezni szemeik körül. Ez az ima teljes mély philosophiával, tökéletes költészettel és tiszta vallással, ma és mindörökké. De ne feledjük soha, hogy Ő, a végtelen kinyomozhatatlan, az örökkévaló, mindent körülfogó hatalom, mélyebb a mi philosophiánknál, fenségesebb a mi költészetünkénél és sokkalta fényesebb a mi vallásos érzetünk halvány világánál. Nekünk Ő édes, áldott atyánk; az a szó legmagasabb, legigazabb értelmében; de ezentul aztán, — a mint megszorult philosophusok (okosabbak némely elbizakodott theologusoknál) mindig és mindig vallják — az emberi gondolat által átgondolhatatlan, az emberi észszel megismerhetetlen is, annyira a mennyire Ő minket illet, felfedve, de eltakarva előlünk és minden véges értelem elől az Ő kimondhatatlan valóságának ki nem kútatott mélységeibe.

Mindez azonban ne nyugtalanítson. A mire az embernek itt szüksége van, az a szellemi biztosíték az élő szerető Istenről. Ez a biztosíték nem a mi észtehetségünket meghaladó okoskodásokon nyugszik, hanem az Istennek lelkünkkel való tényleges közösségén, életünk azon pozitív és személyes tapasztalatán, hogy imáinkra választ, erőt és vigaszt nyerünk, hogy az Isten előtt kitért szivbe béke, égi kegy ömlik s a szentlélekkel való társalkodásunk meg van engedve.

A szellemi biztosítékot nem hallomásból, nem finom okoskodásokból, nem is a világ összes hitformáiból nyerjük, hanem csupán a szellem kifejezhetetlen, kétségbevonhatatlan demonstratioiból. Voltak gyöngé emberek és Istent keresve megerősödtek. Voltak megfélemedettek és Istent keresve bátorságot nyertek. Voltak tört szíviük és Istent keresve épszíviüknek, éplelküeknek érezték magokat. Voltak elhagyatottak és Istent keresve társakra és szeretetre letek, nemesebb szeretetre mint a nőké. Voltak reszketeg félénkek és Istent keresve diadalmas martyrokká lettek. Ezek és ilyenek, és csupán ilyenek vannak vagy lehetnek birtokában annak a szellemi biztosítéknak, mely az igaz, semmi köze a háromságokhoz vagy az üdvözítés megállapított formaságaihoz; az nem bibelődik anyagi sacramentumokkal vagy az Istennek törvényesen védett kiadási joggal nyomtatott szavaival. De igen köze van a minden időn át maradó, minden helyet körülölelő szentlélekhez, melyet az emberek elméjébe és lelkiismeretébe viszen; a szentlélekhez, mely a hozzá folya-

modók lelkére öntött gyöngéd szeretete, a tépett és tört szivűekkel való nyájas bánásmódja s ön magának világos képe által, melyet a derék férfiak, szerető anyák és jámbor gyermekek arczára rajzol, — a mi gondolatunkban egy tökéletes bölcsességű, határtalan jóságú Atyához teszi magát hasonlatossá. Ez a szellemi biztosíték öntudatosan ily atya kezébe helyez minket, bizonyosokká tesz az erkölcsi jóság szentségéről és biztosokká annak végleges győzelméről, Isten zászlója alatt, a sötétségnek mindazok felett, melyek önző czélokért vagy bűnért harcolnak.

Avagy talán authorizált és hivatalos hitvallást akartok nekem ajánlani e szellemi biztosíték helyébe? Avagy talán azt fogjátok mondani, hogy elbizakodott vagyok a miért vallásos hitemet inkább építem bennem levő Istenre, mint a körülöttem levő emberre? Nem fogtok-e a hajdani egyház conciliumaiba küldeni, hogy megtanuljam azt, miszerént e felkiáltásra: „Istenem, légy irgalmas nekem bűnösnek“, az égből válasz hangzik? Nem fogtok-e a presbyterek és a papok consensusára hivatkozni, hogy beh bizonyítsátok nekem, miszerént van körülöttem és bennem egy nálam nagyobb és nemesebb szellem, egy örökkévaló lény, a ki az én házamnak áldásteljes árnyéka, az én örökkétartó menedékemnek kösziklája? *Ez* az az egyedüli theologia, a melyre szükségem van; ennél többet nem kívánok, kevesebbet nem akarok. *Ezt* az egyházak évszázad consensusa nekem meg nem adja, mert azok mindenikéből czivakodó és összhangtalan hangok jutnak fülembe. De fellelem *ezt* én az én csendes szobám néma közlekedésében, habár az egész kereszténység harcban is álljon egymással, mint Isten mondta volt a hajdani zsoltárirónak: „Légy nyugodt és tudd meg, hogy én az Isten vagyok.“ *Ezt* sutogja az éji csillag, habár a theologiai villongás az egyházak léletszerveit marczangolja is, és az atheisták e vizsályt nézik és kaczagják. Ez a kék tengeres, szürke sziklás, zöld erdős földnek néma éneke, a mint vándor utazásában a csillagos világtéren keresztül evez, jóllehet az ő lakóinak zsvivájából a czivakodás hangjai hangzanak fülünkbe és a theologiai harc csattogása és dörgése viszhangzik a megzavart légen át.

Angolból: **Dr. BARTHA GYULA.**

MUNKÁCSY KRISZTUS-KÉPÉRŐL, TÖRTÉNETI TEKINTETBEN.

Azon nagy művészi alkotásról, mely hónapok óta két világ-rész összes társadalma és sajtója eszmecseréjének érdekes tárgya, nem lesz fölösleges ez időszaki iratban is röviden szólni. Költők, művészek, theologusok, a tudomány képviselői elmondották róla ítéleteiket. A magyar fővárosban oly általános volt a lelkesedés, a társadalmat annyira elfoglalta hetekig e kép csodás hatása, hogy nem rég megalakult unitárius egyházunk tisztult műizlésű s emelkedett szellemű lelkésze, Derzsi Károly ur is márczius 19-én tartott egyházi beszédében szükségesnek látta, a köz szellem áramlatától el nem zárkozva, e classikus műről megemlékezni.

Nem lehet képzelní e beszéd megragadó hatását. Pedig voltak kételkedők az iránt: egyházi beszéd tárgyává tehető-e egy ilyen tisztán művészeti tárgy, de a melyhez a legnehezebb megfejtésű dogmatikai kérdés s az egész kereszténységet kétfelé választó különböző vallásos felfogás fűződik? E nézetűeket támogatta a kezdetben Franciaországban, sőt hazánkban is fölmerült azon vélemény, hogy a Krisztus-kép igen emberies, vagy igen istenies felfogása és személyesítése talán a mai realistikus korban, magának a religiónak is árt-hatna, minden esetre a közvéleményt az egyik vagy másik dogmai felfogás mellett bátrabb pártállás foglalásra birhatja. Ez érzület magas katholikus körökben s egy pár lapban is nyilvánult; de a főpapság, s közöttük főleg bibornok Haynald, püspök Ipolyi, a költő Tárkányi határozott állást foglalván a század ez egyik műreke mellett, a mi e felett épen magyar művész alkotása, a főváros és ország közvéleménye egy általános örvendező helyeslésben adta mindenki s minden idők tudtára, hogy a nagy művészszel rokonszenvez, s e percztől kezdve Munkácsy általános tisztelet, Krisztus-képe közmagasztalás tárgyává, ittléte nemzeti ünneppé lett.

A budapesti unitárius pap beszéde jól választottnak bizonyult be s hire széles körökben terjedett el. Én még akkor nem voltam a kiállításon, a templomi beszéd rá birt, s látásom és benyomásaim, a lapok közlései és a társadalomban léptennyomon hallott észrevételek

elhatározották velem, hogy e tárgyról én is közöljek valamit a Keresztény Magvető olvasóival, nem művészeti szempontból, a mi nem szakmám, de történelmi tekintetben, a mi birhat érdekkal. Erre azon tapasztalásom birt, hogy ámbár a franciaországi és magyar lapok egyformán igyekeztek a képet, mint tisztán művészeti tárgyat tekinteni és bírálni vagy ismertetni; de az egész nagy társadalomban titkolva és gondosan rejtegetve, de mégis tisztán felismerhető volt a szívek azon kérdése, a lelkek azon tünődése: vajjon a világmegváltó istensége vagy ember-volta nagy problémája megoldásának tett-e szolgálatot a genialis magyar művész? Bizvást elmondható: tett, akkorát, minőt Jézus korában egy próféta vagy apostol tehetett.

A magyar költők közül Szász Károly és Tárkányi Béla az első, Reviczky Gyula, valamint Prém József jeles festőnk, az utóbbi álláspontot látszik elfogadni; Keleti Gusztáv egyik felé sem hajolva, a szigoruan vett művészet keretében, mély és igaz felfogással mondja el véleményét, mint valódi hivatott szakember, s csak egy helyen jutott azon kényszerhelyzetbe, hogy előadásában az isten-ember fogalom-szót használja.

De mindenik nézetének épen e punctum saliens-re vonatkozó részét t. i. isteni-e vagy emberi jellegű-e inkább a Munkácsy alkotta Krisztus-kép? érinteni érdekesnek vélem.

Szász Károly szerint a szenvedő Krisztusnál: „isten-szív fájdalma kinban vonaglik ajkain“. Ugyan ő egy nőről, Jeruzsálem leányáról így ír:

„Az Isten érthetetlen neked.

A szenvedő ember látványa

Fakaszt szemedbe könnyeket.“

Előtte a kép emberi volta realisabb, megfoghatóbb, mint az isteni. Ő költészetében eszményi és költő marad. Tárkányi Béla előtt: „Az istenember szent, hű képe áll“, ő így végzi versét: „Venite adoremus.“ Ő tehát, mint költő, már az imádás dogmáját tanítja. Reviczky úgy fogja fel a megfeszítés tényét,*) hogy Krisztus: „Meghalt, mert ember; él, mert isteni.“ Egész a mai theologiai álláspont, mit bármelyik positiv hitvallású felekezet elfogadhat.

Prém József így ír a képről: „Krisztus arcza oly szellemes, nemes s még is emberi és igaz, hogy a ki megpillantá, többé nem felejt el. Tekintetén, homlokán a tiszta ész és gondolat sugárzik s úgy tetszik, hogy ajkai körül az isteni fölény gú-

*) Ez zsidó időszámítás szerint ápril 3-án történt.

nyos mosolya lebeg, mintha az erőszakos eszeveszett csőcselék s a törvénytörő előkelő urakat egyaránt szánná.“

Tovább ismét: „Munkácsy Krisztus-képét sokszor festé meg, míg megelégedett vele s később újra átalakítá, mert nagyon is emberi-nek mondták. De hát nem emberi-e még mindig? Mi pótolhatná a vonások fönséges értelmességét, a tekintet sugárzó szellemét, a mely ily életteljességgel, ennyi individualis határozottsággal semmiféle egyházi kép Krisztus-typusán nem található fel? Ma már a gloria-fényt bensőségnek s a jellemzés erejének kell helyettesíteni. Ne a külsőségben, hanem a mű lényegében találjuk a vallásos jelleget, s e szempontból tekintve a „Krisztus és Pilátus“ oly egyházi kép, melynél áhitatteljesebbet sem a régi Fiesole, sem a mai Bouguereau nem festett.“ Mintha Channing Ellery Vilmos, e század egyik legnagyobb theologusa, Krisztus leghűvebb követőinek egyike volna!“

Keleti Gusztáv szerint: „a művésznek különösen sikerült a Krisztusnak személyesítése. Tudva van, hogy Munkácsy képe ezen főalakját illetékesek jó tanácsára többször átfestette, míg megtalálta ama formát, mely belső eszményképének s annak, a mit kifejezni akart, leginkább megfelelt.

„Az egyház képviselői, a kik Jézus alakjában mindenek előtt az istenség visszfényét keresik, úgy, mint a profánusok többsége, kik viszont főleg az emberi eszményt kívánnák feltüntetve látni az „ember fiában“, most már jóformán mind megbékültek azzal a felfogással, melyben maga a művész is végre megnyugodott s melynek testet adott.

„Nyugodt méltósággal, küldetése gyászos végének tudatával, mindamellett elszántan arra, hogy a miért élt, az igazságot halállal is megpecsétli: úgy állott Krisztus a képen, megköltözve, megcsufolva, ügyének vértanuja gyanánt, fölemelt fővel, szelid, de önérzetes tekintettel, melynek hatása alatt megdöbben és földre süti szemeit a császár helytartója.

„A lelki és szellemi vonásoknak élénken feltüntetett öszszege, ez az, a mi egyiknek szemében isteni, a másikéban magasztosan emberi jelleget kölcsönöz a főalaknak. Ez fejtí meg a talányt, hogy a hit és tudomány képviselői, materialisták és idealisták egyaránt elfogadják ez isten-ember képét olyannak, mely a maguk képzetének is találó kifejezést ad

Tovább megint így ír róla: „Innen az a szívhez szóló, meglepő hatása a Jézus főalakjának, mely az egész mű központjául szolgál. Nem lehet azt a deli férfi mintaképének mondani, világias vagy ha-

gyománys értelemben; de igen a Megváltó eredeti felfogásu oly képeknek, mely önállóan alkotó művész lélek mélyében fogant, s anynyira megragadó, hogy az eddig ismeretes typosokat képzeletünkben kiszorítja s helyt foglal emlékezetünkben“

Ez nagyjában véve a magyar sajtónak február havában, tehát a legelső látás benyomásai alatt elmondott szakszerű véleménye. Azon száz meg száz más ítélet, felfogás és ismertetés, a mi azután Munkácsy eltávozásáig a lapokban s főleg azok tudósításaiban kifejezésre jutott, ezen alaphangulat olykor bővített, máskor némileg módosított változatai, melyek azonban attól lényegben nem térnek el.

A főváros, sajtó és társadalom ezen döntő ítélete után tartatott a jelzett unitárius egyházi beszéd, melyben a philosophusi lelkü hit-szónok, a szintén philosophus Pál apostol ama tanát magyarázta és fejtette ki: hogy nem a külső teszi az embert, hanem a belső, és hogy a betű megöl, de a lélek megelevenít. E tételnek a természet szemlélése s a tudomány nyomozódásai útján bebizonyítása közben kiterjesztette figyelmét a főváros napi legfontosabb eseményére, a kiállítva levő Krisztus-képre, s arról szószerint így nyilatkozott.

„Nézzünk meg két képet. Egyik ad vonásokat, a másik lelket. Egyik követte a betűt, másik a szellemet. Egyikben ott van a külső ember, alakjával, álarczával s burkolatával, a másikban legbensőbb természetének nyilvánulásával. Ott áll a nemes alak, fehér palástban, mint maga az ártatlanság, melyhez a kezekre szorított szennyes kötelék oly szokatlanul simul; feje fölött nincsenek felhőtorlaszok; égből lövellő sugarak nem alkotnak gloriát homlokán, a mint ezt a régi századok szertelen képzelődése rajzolni szokta; nem „isten-sziv fájdalma vonaglik a kinban“, a mint egyik nagy költőnk, a dogmát követve, képzelni akarja. Oh nem! Ember áll ott, magasztos fenségben, embersziv fájdalma vonaglik a kinban“; az ártatlanság tudata s az igazság-érzet sugárzik a nyílt homlokon. Ezeknek az igazságtalanság ellen küzdő tekintetét lövellik az átható, mély szemek; az igaztalan váddal, vad gyűlölettel, metsző gunnyal, alattomos bosszuvágygyal s felizgatott dühvel szemben, mely áldozatát menekülni bizonyára nem engedi, elnémul a hang, megtörik a szó s az ajkak önvédelemre csak félig nyílnak fel; a puha barnavörös haj, melyet az éjjeli meghurczoltatás kissé megzilált, szeliden és méltósággal omlik alá a meztelen vállakra, alig fedezve el a fáradság s kimerülés miatt lihegő kebelét

„Azt hiszem, keresztény hallgatóim! kitaláltatok, hogy ki az, a kíről beszélek: a Krisztus Pilátus előtt, a mint azt nagy hazánkfia,

a már halhatatlan művész világhírű festvényében láttátok. Ki tudná leírni a vonásokat s meg azt, a mit e vonások beszélnek? Láttuk, olvastuk. Nincs betű benne, még is olvasható. Egész élettörténete van megírva abban Jézusnak, ép úgy, mint a vádlónak; Pilátusnak szint-
 ugy, mint a főpapoknak; a szép, szelid, szánakozó anyának szint-
 ugy, mint a Jézus elé vigyorgó alaknak, vagy a rongyos, sovány meztláb-
 bos, fanatizált tömegnek. Sehol egy betű, mind csupa lélek, mely meg-
 elevenül és megelevenít. Ez a valódi geniusz műve, ki lelkeket lát és
 lelkeket láttat. Épen 18 és fél század kellett, hogy egy költőileg al-
 kotó szellem a valódi, a történeti Krisztust élénk állítsa. Csak egy
 gazdag képzelődés szabad röpte, mely a dogmatismus lánczait lerázta,
 párosulva az emberi természet mély ismeretével s annak igazságaihoz
 szorosán ragaszkodva, állithatott elő ily ragyogón találó csoportozat-
 tot ama fenséges alak körül, kinek egész valója s a humanitas leg-
 tisztább érzelmeitől sugárzó tekintete, mintegy önkéntelenül vonz a
 felkiáltásra: *Ime az ember, ime a valódi ember!* Valóban
 büszkék lehetünk a nagy művészre. Ő nagy, sőt kiszámíthatatlan szol-
 gálatot tett e műremek által nemcsak a művészetnek, hanem a val-
 lásnak s az emberiségnek általában. Ő oly nagy missiot teljesít, mi-
 nőt tán az apostolok óta senki sem teljesített . . . Jézus életét már
 sokan megírták; de ily elragadó, ily igaz élettörténetet, milyen e fest-
 ményből olvasható, nem írt még soha senki. A mit századok folytán
 annyi ezerek a Krisztus istensége vagy ember-volta, vagy mindkettő.
 felől hittek, írtak, a miért annyi tanta és vér folyt: annak valódi
 mivoltát a művész ecsete élénk tárta hiven s megczáfolhatlanul. Igaz-
 ságot szolgáltatott, minőt a XIX-ik század felvilágosultsága valahára
 megkíván és megkövetel . . . Nincs az evangéliumnak egyetlen pontja,
 mely az ezen festményről leolvasható élettörténetet meghazudtolná.
 Nem csak a szent tárgy festészet hagyományos, stylszerű, merev
 alakjai, hanem a conciliumok Jézusra vonatkozó istenítő határozatai,
 a dogmák, a csinált articulások ezrei néhány ecsetvonással keresztül
 vannak huzva és pedig örökre s visszavonhatlanul, mert e festmény
 lényegében is igaz és így halhatatlan. S a ki az alak realitását el-
 fogadja — az ellen pedig józanan harcolni nem lehet — annak leg-
 alább bensőleg csak ember, csak embereszményi Krisztusa lehet . . .
 Így haladja meg a lánglélek korát s veti előre sugarait a messi jö-
 vőbe; így jönnek segítségünkre a lelkiismeret s a gondolkodás szabad-
 ságáért folytatott küzdelmünkben a nagy, a mélyen belátó szellemek.
 S az minket lelkesítsen . . . Üdvözljük a művészt nem csak a mű-
 vészet, hanem a vallás és emberiség nevében . . . Meg lehet, hogy a

felekezeti dogmatismus ezt az örömet sem engedi meg nekünk, s a teljesen emberinek nagy realitációját félre magyarázza. Megteszi. Hisz nagy költőnk is e festmény dicsőítése közben a dogma miatt elhagyá költői ihlete, s így szól: „Keresztre kéri im az Istent, gaz söpredéked, oh világ!“ Mit mondjak reá? Engemet legalább mikor istenfeszítést hallok vagy olvasok, némi borzongás fog el s úgy érzem, mintha már az ily szavak elolvasása által is Istensértést s emberrágalmazást követtem volna el. Én az ilyenekben az isteneszme megszenteltetését látom. Ám azért lehet az tán, mások előtt magasztos — nem tudom. A költő tovább menve, a festményben látható szánakozó szép nőről azt mondja, hogy az nem látja maga előtt Jézusban az Istent, hanem csak az embert. Tiszta igaz. A képen sem látható. A költő sem látta. Nem hirdette azt magáról Jézus soha, sem a tanítványok. Nem látott benne Istent senki, mert a mint a költő is jól tudja, két sőt három századdal a Jézus halála után gondolták, irták és spekulálták ki s verték dogmabilincsbe a Krisztus istenségének tanát. S ez a történeti tény. Ily félremagyarázások daczára is, véleményem szerint, a festmény nagy haladást jelez a kereszténység történetében, elannyira, hogy teljesen igazak egyik biboros főpap ama szavai, hogy a művész e Krisztus által az egész világnak prédikál. S én, ha bár mi unitáriusok a képimádástól roppant távol állunk, szívesen függesztem művészünk Krisztus-képét asztalom vagy ágyam fölé, lelkileg gyönyörködöm benne, társalkodom vele, mert lelkem abban az emberi léleknek felséges vonásait sugározva látja. Nem betű az, mely ő, hanem lélek, mely megelevenít.“

Eddig a szónok.

Nem lehet leírni a beszéd hatását. Minden vallásuak, köztük sok katolikus, diszes gyülekezete oly figyelemmel hallgatta az igazság erőteljes ígét, a minőt mai nap ritkán láthatni. A hitszónokra a közönség szeme mereven volt ráfüggesztve. Látszott, hogy szívök és lelkök, beszédébe merülve, a szépen előadott magasztos érzelmek hullámain ringott. Én azt hiszem, az általános lelkesült meghatottságot az igazságnak megfelelően jellemzem, ha a jelen volt közönség arcán és ajkain az ítéletet vélem kifejezettnek: **E z e m b e r i g a z a t s z ó l.**

E hatás alatt mentem én is más nap a kiállítás megnézésére, a hol a jeles egyházi szónok felfogását s ítéletét teljesen igazoltnak találtam.

A mint hosszason vizsgálgattam a képet, eszembe jutott, hogy azt a művésznek egészen képzeletéből teremtenie nem lehetett. Any-

nyira emberi, realis, részletező és élethű az, hogy írott történeti alapjának kellett lenni kidolgozásakor. Honnan vehette azt? kérdém magamtól. Az evangéliumi írásokból: Márk, Lukács és társaiktól? Igen is. De, a mint tudjuk, ezek később írták műveiket, s forrásul használták egykoruak tudósításait, a zsidó hagyományokat és történetírókat, s az egykoru és közelszázadokban élt szentatyák írásait. Tán valamely exegetikai műből, vagy az angol és német szabadelvű theológusok első keresztény századot tárgyazó munkájából? Nem tudtam magamnak felelni, s így lőn, hogy egyetemes, mélyebb tudományos kutatás nélkül, mint nem exegeta, legalább az egy Flavius Josephus egykoru zsidó régiség- és történetíró bőv interpraetatiókkal, kritikailag kiadott művének áttekintésére határozám el magam, hogy közvetlenül meggyőződjem: mennyi található nála abból, a mit az evangéliumokból olvashatunk s a mit Munkácsy világhírű hazánkfia Krisztus-képén megtestesülve látunk? És vajjon azon egykoru, eredeti, első forrásu író által mily alakban van megerősítve a szentkönyvbéli Jézus-legenda, vagy — ha úgy tetszik — bibliai szent hagyomány, a minek tárgya az ő elítéltetése és halála?

Flavius Josephus — a mint önmaga írta művében*) — zsidó volt, jeruzsálemi, atyja Mattathias, a leviták rendéből, de királyi vérből, Cajus Caesar uralkodása első évében született. Midőn Titus Vespasianus Krisztus születése után a XXXI-ik évben a husvét ünnepekor Jeruzsálemet elpusztította, Flavius maga is részt vett a rómaiak ellen vivott védelmi harczban, elfogatott s Rómába vitetett, hol hét évig volt fogságban; de elméje jelességeért annyira kitünt, hogy a mi eddig zsidó férfival sohasem történt, neki a fényes világvárosban szobrot emeltek. E fogság alatt írta *Antiquitates Judaicae* czimű művét XXII könyvben, világ kezdetétől Domitianus Caesar uralkodása 14-ik éveig, továbbá a Zsidóknak rómaiak elleni harczát**) VII könyvben.

Flavius tehát egykoru, tudományos, a Jézus élete és halálakori eseményekben résztvevő és szemtanu volt; mint kitünő történetíró idézik minden idők és nemzetek történetírói és tudósai, magasztalják a II-ik században Justinus Martyr, Irenaeus, Theophilus, Clemens Alexandrinus; a III-ikban Dio Cassius, Minucius Felix; a IV-ikben Eusebius. Caesariensis, a VI-ikban Joannes Malela; Cassiodorus öt Liviushoz hasonlítja, Szent Jeromos

*) Flavii Josphi, Opera omnia stb. Amstelodami sat. MDCCXXVI. Sigebertus Havercampus. stb. Antiquitates Judaicae stb.

**) De Bello Judaico stb.

görög Liviusnak mondja. A középkor későbbi századaiban: Scalliger, Casaubonus, Heinsius, még később: Hugo Grotius, Voss stb. A legújabb időben sem fedezett föl hitelességét gyöngítő semmi adatot a kritikai történetnyomozás.

Vallásos nézeteit illetőleg az van róla fenhagyva, hogy inkább az Essenusok philosophiai iskolájához tartozott, s Jézus szereteten és szabadságon alapuló tiszta erkölcszabályát követte. Ennek erősségétől azon tényt hozzák fel életirói, hogy a midőn a zsidók az új keresztényeket körülhetélkedésre kényszerítették, ő nem engedte meg, hogy erőszakoltassanak rá; azt mondotta: „Minden embernek szive belső ösztönéből kell Istent tisztelni, s arra senkit kényszeríteni nem szabad; sem olyat nem kell tenni, a mi által a kik hozzájuk — a zsidókhoz — menedéket keresni jöttek, azt megbánják.“

Azt hiszem, ennyi elég Flavius Josephus történetirói hitelessége megállapítására.

Ő mindkét említett művében figyelemreméltó részleteket hagyott emlékezetben.

Először Jézus nevű történeti egyént egynél többet említ fel. Jésu-t, Phabes pontifex fiát, a kinek azon hivatala megszünttetett. Jesus-t Tiberias praefectusát. Egy más Jesus-t, a ki a pontifex-i hivatalról maga mondott le. Jezus-t Ananiás fiát, a búskomor plebejus ábrándozót s a meg nem nevezett lázitót. Jesus-t Sapphia fiát. Egy más Jesus-t Gamaliel fiát. Megint másikat Damnaeus fiát. Megint Tebath, Josodecus fiát. Jesus-t a Mózes utódát. Egy másikat az izraelitáknak Amelékíták ellen vívott harczában vezérét. Megint egy más, a ki sergeit a Jordán mellől elvitte. Egy más, a ki Mózes előtt jövendőt mond, a zsidók földje felosztásáról határoz. Ezek nem voltak mind külön egyének, némelyik, egyes viselt dolga előadásánál más meg más körülírással fordul elő; ezen különbségeknek azonban megállapítása nem tartozik e cikk keretébe. De az tény, hogy a Jézus név a zsidók történetében egy régi, kiterjedett s kedvelt elnevezés volt, a mi nem az emberiség Megváltójával kezdődött.

Ezeket csak olvasóim némi téjékozásul érintém. Most egy névtelen és azon más két „Jézus“ nevű történeti egyén ismertetésére térek, a kik tárggyammal kétségkívül kapcsolatban vannak, s a kikről Flavius, Pilatus római helytartósága korabeli tanu oly érdekes dolgokat és eseményeket beszél el, mik a későbbi Jézus-legenda alapjainak látszanak, egyszersmind pedig e férfi jellemét s judaeai kormányzása tényeit megismernünk segít.

A névtelen lázasztóról a Samaritánusok pártütése leírásában

igy ír az említett egykoru történetirő. „Egy férfi lázasztotta fel őket — ugymond — a ki hazudni nem átalta, s mindenben a nép kedvőt kereste. Egy alkalommal felhivta őket, hogy kövessék őt a Garisim hegyére, mely a leghiresebb szent hegy volt a zsidóknál; erősítette, hogy a mihelyt oda felmennek, azonnal megtalálják a Mózes által elásott és elrejtett szent edényeket. A könnyenhívők fegyvert ragadtak s Tirathaba nevű városban megszállván, ott magukhoz csatolták mindazokat, kik velük menni akartak, hogy annál nagyobb tömegben jelenjenek meg. De Pilátus hamarébb megjelent azon uton, melyen ők elindulni akartak, gyalog és lovas hadával azt elfoglalta s az oda megérkezőkkel összecsapván, katonái azonnal többeket megölték, sokakat fogságra vittek, a kik közül a legkitünőbbeket és vétkeesebbeket megölette“*)

Josephus azt jegyzi meg erről, hogy Pilátust ezért nem sokára bevádolták s judaeai praetorsága 10 éve után Rómába visszalívták.

Két érdekes eseményt jegyzett itt fel Flavius Pilátus kormányzása idejéből. „Mikor — ugymond — sergeit Samariából kivonván Jeruzsálembé vitte téli szállásra, hogy a zsidó törvényeket eltörölje, Caesar képét, mely a hadi zászlón volt kifestve, a városban körül hordoztatta. Minthogy a zsidók törvénye szerint nekik képet csináltatni nem szabad s az előtte volt praetorok nem is mentek be így díszített zászlókkal és hadi jelekkel: Pilátus csellel élve éjjel ment be a városba, s midőn a nép nem is tudhatta, a képeket Jeruzsálemben felállíttatta. Azonban mihelyt azt meglátta, zaj keletkezett, nagy tömegekben Caesareába ment Pilátushoz s napokig kérte őt, hogy a képeket vitesse el máshová. De az vonakodott, mert az — ugymondá — Caesarra nézve bántalmazás lenne. A zsidó nép folyton sürgette, mincképpen következtében Pilátus a katonaságot fegyverre híván, fenyegette, ha azonnal el nem távoznak. Azok azonban a földre vetették magukat, nyakukat megmeztelenítették s azt modották: inkább meghalnak, mintsem törvényeik ellen vétsenek. Pilátus lelköz az álhatatosságát s törvényeik védelmezésében erejüket látván, a képeket Jeruzsálemből Caesareába vitette.“***)

Nem volt ilyen eljárása, midőn messze tájról vizet akart bevitetni Jeruzsálembé s a zsidóság fellázadt és ellene állott. Pilátus zsidó ruhába öltöztette katonáit, így tévutra vive őket, csellel megrohanta s a fellázdtakat kegyetlenül lemészároltatta.***)

*) *Antiquitates Judaicae* stb. XVIII. könyv, III. IV. fejezet. II. Rész. 379 l.

**) Ugyanott, a XVII. könyv III. fejezetében.

***) Ugyanott.

A második Jézusról, Ananiás fiáról a következő episodot beszél el Flavius Jeruzsálem elpusztításának leírásában.

„A jeruzsálemi templom elégetése után kevés nappal t. i. Artemisius hónap*) 21-én minden hitelt meghaladó csoda történt. A mit el akarok mondani — a mint én gondolom — valóban mesének látszanék, ha nem azok hagyták volna emlékezetben, a kik azt látták, s ha a bekövetkezett nyomorok nem lettek volna a csodajelekkel egyezők. Ugyanis naplemente előtt az egész tartományon a légürben magasan vitetett egy szekér, s fegyveres hadoszlopok a felhőktől befogva a várost körülsáncolni láttattak. Azon ünnepen pedig, melyet pünkösdeknek hívtak, a papok éjjel a templomba bementek szokásos isteni tiszteletök elvégzésére, s azt mondták, hogy előbb csak mozgást és zörgést hallottak; azután mintha egy összetömörülő nagy sokaságnak azon szózatát hallották volna: *Költözzünk el e lakhelyünkről! S a mi mindezeknél rettenetesebb volt, Jézus, Ananiás fia, ki paraszt és a népből való volt, a háboru előtt négy évvel, midőn a város békében s minden dolog bőségben volt, midőn az ünnepre feljött volna, a hol az istennek dicsőségére mindenki által sátrak szoktak kiszégeztetni, a templom előtt hirtelen kiáltani kezdte: „Halljátok a szót kelet és nyugat felől, a négy szelek tájáról, halljátok Jeruzsálemben és a templomban, hallják a vőlegények és menyasszonyok, hallja az egész nép!” S ezt éjjel és nappal, közbe-közbe kiabálva, a város minden utcáit körüljárta. A nép előkelői közül némelyek e jóslat káromló-voltát nem türhetvén: az embert megragadták és erősen verni kezdték. Az védelmére semmit nem szólt, sem azokat, a kik őt verték, meg sem kérdezte, s nem panaszkodt, hanem folyvást az előbbi szokat kiabálta. A zsidók tanácsa azt vélvén, hogy a mit azon ember mivel, mi vele történt, Istennek belső indítása és ihlete: őt a római főnökhöz vitték, a kinél — bár csontjainak meztelenségéig megszagattatott s összemarcangoltatott, — sem nem kért, sem egyetlen könyvet nem eített, de a menyire csak tudta, siralmas és gyászt kifejező hangkiejtéssel minden ütésre ezt kiáltotta: „Jaj, jaj neked Jeruzsálem! Albinusnak pedig, a ki akkor Judaea propraetora volt, s őt kérdezte: hogy ki legyen és honnan jött? s miért mondja azt? semmit nem felelt. S előbb nem szünt meg a várost siratni, mignem Albinus őt örültnek hívén, el nem szabadította... Ezután a harcz egész ideje alatt sem senkihez a polgárok közül el nem ment, sem őt többé nyilvánosan beszélni nem látták; de min-*

*) A mi időszámításunk szerint junius.

den nap elmélkedve és imádkozva: „Jaj, jaj neked Jeruzsálem!“ siralmas szavait hallatta. Senkit meg nem kért, sem nem könyörgött, midőn verték, sem meg nem áldotta, a ki neki enni adott; mindig, mindenhez ugyanazon egy szava volt, t. i. előbbi szomorú jóslata! Lenginkább ünnepek alkalmával szokott a nép előtt így fennhangon kiabálni, s bár azt hét évig és öt hónapig tette, sem be nem rekedett, sem ki nem fáradott, mignem az ostrom alkalmával átlátván a jövendölések beteljesedését, attól meg meg szünt; mert a mint a falakon körül járt, ismét fennhangon kezdette kiabálni: „Jaj, jaj a városnak, jaj a népnek és templomnak! De midőn utójára ezt is hozzá tette: „Jaj nekem is!“ egy faltörőből kilökött kő megtalálván: azonnal meghalt s lelkét e szók szólása közt kiadta.“*)

De tárgyamra nézve legközvetlenebb érdekű, a mit Flavius Josephus Jézusról, a Megváltóról**) emlékezetben hagyott. Közlöm elsőben, a mint saját művei közt találtam szószerint, azután Szent Hieronimus fordítása (Versio) szerint, az ő megjegyzéseivel. „Azon időben élt — ugymond az író — Jézus is, e bölcs férfi, ha mégis szabad őt férfinak nevezni. Mert csoda dolgok művelője volt, az emberek tanítója, kik az igazat gyönyörűséggel fogadják; s ő sok zsidót és pogányokat magához édesített. Ez azon Krisztus volt, a kit midőn Pilátus, mint a mi embereink főbbjei által elárulva, keresztre feszítésre ítelt volna, még sem szünnék meg szeretni azok, a kik elébb szerették. Mert harmad napon feltámadva, új életre kelve, nekik megjelent, a mint az isteni jóslatok felőle ezt és ezer más csoda dolgot szóltak. Róla neveztetett a keresztények nemzetsége s megmaradt a mai napig . . .“***)

Szent Jeromosnak „Egyházi Írókról irt művében némi váriantsokkal így van szövegezve e hely.

*) De bello Judaico. T. II. 389—390 ll.

**) A görög „Jezus“ szóalak az, a mi zsidóul „Josua“, a „Krisztus“ az, a mi zsidóul „Messias“. Látszik, hogy az új szövetségi írók művei ha nem is az ó-szövetségek átírásai, de nevek t, jóslatokat, tanokat, néha egész történetkéket onnan vettek át, hogy a régiségben s Mózesből származásban az Istentől való eredést igazolják.

***) „Eo tempore fuit Jesus, vir sapiens, si tamen virum eum appellare fas est. Fuit enim mirabilium rerum effector, magister hominum, qui verum cum voluptate accipiunt; multosque Judeos, multos item Gentiles ad se pellexit. Hic erat Christus, quem cum Pilatus, ob hominum nostrorum primis delatum, crucis supplicio addixisset, eum tamen amare non desinerunt, qui primum amaverant. Apparuit enim eis tertio die redivivus, Vatibus et hac, et mille alia de eo miranda effatis. Ac ab eo denominata Christianorum natio durat usque ad hunc diem . . .“ Flavii Josephi: Antiquitates Judaicae Lib. XVIII. Cap. III. 876—77 ll.

„Azon időbeli volt Jézus, a bölcs férfi, ha mégis férfinak kell őt mondanunk. Mert csoda dolgok mivelője volt, s vezére azoknak, a kik az igazat szívesen fogadják. Mind a zsidók, mind pogányok közül igen sok követője volt és Krisztusnak hitték. S midőn a mi fejedelmeink irigykedése következtében őt Pilatus keresztre ítélte, azok a kik őt előbb szerették, most is megmaradtak abban. Mert harmadnapra élve jelent meg nekik, a mint ezt és sok más csodát verseikben felőle a próféták megjósoltak volt. És a keresztények nemzete, mely nevét tőle kapta, maig nem szűnt meg . . .“*)

Megjegyeződének látom, hogy e szöveget Szent Ambrosius is egykét szó változtatással így írja le, valamint Cassiodorus, Epiphanius, Ruffinus, Hermias Sozomenus, Glyca Mihály, Wheloc, Voss és többen. Jézust a vele és utána hamar élt írók mindenike Vir-nek, férfinak mondja, de kétséget fejezve ki helyessége iránt, főleg csoda dolgaiért, a miket emberfelettieknek hittek. Azt is valamennyien írják, hogy ez a Jézus a Krisztus, az az Megváltó; azt pedig, hogy harmadnapra tanítványainak élve ismét megjelent, oly csodának írják, minőt többet is jövendöltek róla a régi próféták. Tehát a feltámadási tény a profécziákon alapulónak állítják, nem, látott tényként beszélik el. Végre minden, első században élt szent atya tanusítja, hogy Jézus bámulatos dolgokat (csodákat) tett, az igazságot hirdette, de csak azok követték, azok lettek tanítványai zsidók és pogányok közül, a kik az igazságot kedvelték; a zsidó főpapok ellenben irigykedtek rá, elvádolták, Pilátus keresztre ítélte, igaz hívei és követői azonban azután is megmaradtak hűségében. Sz. Jeromos azt jegyezte fel, hogy a midőn Jezus keresztre

*) Eodem tempore fuit Jesus, Vir Sapiens, si tamen (némely Codexekben el van hagyva: tamen) virum cum oportet esse dicere. Erat enim (némelyek így olvassák: autem) mirabilium patrator operum, et doctor eorum, qui libenter vera suscipiunt; plurimos quoque tam de Judaeis, quam de Gentilibus sui habuit Sectatores, et credebatur esse (némelyek ezt: esse, elhagyják) Christus. Cumque invidia nostrorum Principum, cruci eum Pilatus addixisset, nihilominus, qui eum primum (némelyek ezt: primum, elhagyják) dillexerant, perseverarunt. (Némelyek így írják: perseverarunt in fide, Frealphus: perseverarunt in eo.) Apparuit enim (némely Codexekben: autem) sis tertia die vivens, multa (némelyek e szót: multa nem olvassák) et haec et alia mirabilia, carminibus Prophetarum de eo vaticinantibus et usque hodie (Frealphus ezt: usque hodie elhagyja) Christianorum gens ab hoc sortita Vocabulum (Frealphus így írja: Vocabulum sortita) non deficit.

Havercampus ezeket a norinbergai Codex-ből és Frealphus lexovi püspök Codexéből vette át. Flavii Jos. Oper. T. II. Variarum Lectiones 192—195 ll.

fesztették, a templom mélyéből a szók hallszottak: *Költözünk el a lakhelyről.* Malela János VI-ik századi író pedig azt, hogy a zsidók nyomorgatása soha meg nem szűnt azóta, hogy keresztre feszítették Jézust, a jó és igaz embert. (*Hominem illum bonum ac justum, si modo hominem illum fassit dicere, et non Deum potius, qui talis fuerit.**)

Flavius a zsidó hagyományokat, mint nemzetét szerető férfi éles figyelemmel gyűjtötte össze, éppen azért azok nagy becsűek is. Azon néhány sornyi helyéről, a mit ő Jézus Krisztus személyéről írt, *Varians Lectio*-kat, *Excerpta*-kat, kritikát (*Examen*), jegyzeteket (*Annotationes*), magyarázatokat, (*Exegesis*) leveleket (*Epistolae virorum Doctorum de Testimonio Flaviano*)—százan és ezereken írtak, mikre kiterjednem nem szükséges, csak néhány szóban mondom el mindezek lényegéből nézetemet, kivonom végül azokból a felfogásom szerint önként folyó igazságot.

Előtte világos, hogy Jézus magát Istennek soha, csak ember fiának mondta, az egykoru világi történetírók is mint embert ismerték s magukhoz hasonló embernek és nem Istennek tartották. Az, a mit felőle az evangéliumírók és apostolok a szent könyvbe összefoglalva, mintegy egészé alkottak, egy a zsidó hagyományokból, régiségekből és krónikákból álló költői *Legenda* az eszményített ember és Isten fia felől, a kit később írt szentatyák és püspökök a IV. V. VI. századokban eredeti valóságából egészen kivetköztettek.

Arról is meg vagyok győződve, az általam olvasott kritikai kiadásokból, hogy a Flavius Josephus Jézust illető előadásában ezen kifejezés: ha ugyan őt férfinak mondani szabad, valamint a harmadnapj új életre kelést illető hely is, az első kiadók interpolációja, mit a későbbiek folyvást utánnomattak; ha a zsidó író eredeti kézírata ma előkerülne, abban ezen sokkal későbbi dogmatikus felfogást bizonyára föl nem találnók. A trinitárius gondolkozású kiadók célja ezzel az volt, hogy dogmáik ez egykoru világi író művében is támaszt és megerősítést találjanak.

A ki Havercamph kiadását megnézi s Flaviusnak Jézusról említett tanúságtétele változó alakjait összehasonlítja, látni fogja, hogy az egykoru és I-ső századbéli átíró kezdve, a II. III-ik századon át a XVI-ik századig minden átíró és magyarázó változtat valamit a Flavius szövegén: bőviti azt vagy módosítja, eszményíti vagy reálisabbá teszi saját ízlése s dogmatikus felfogása szerint, mindaddig, míg őt utoljára emberiségből egészen kivetköztették, s mégis a megszólhatlan Szent-Háromság egyik személyévé s rangban második Istené tették.

Igy lett a husból és vérből eszmény, az eszményből dogma, a lehető legtökéletesebb emberből nem tökéletes Isten. A teremtés, Jézus és az erkölcsi világ, az idők és örökkévalóság felett szent, kifürkészhetlen s mégis érthető hatalommal kormányzó szellemlény helyére állították a minden emberi sorsnak alávetett, bár később megdicsőült halandót.

Azonban ezt döntsék el a theológusok. Én Munkácsy Krisztusképéről -- inkább történeti szempontból -- csak ennyit kívántam elmondani.

JAKAB ELEK.

A Z E L V E S Z E T T É D E N .

— *Legenda.* *) —

„Legyen!“ szólt az Ur hatalma
És lett azonnal, a mi van!
A zürzavar kibontakozva
Feltűnt csodás pompáiban . . .
S mi eddig rejtve szunnyadott:
Alakra kelt, törvényt kapott.
Az ifju föld tündér szépségben,
A nap, a hold fénylángözönben :
Virulni kezdtek, mosolyogtak
S az Urnak lelke nyugodt rajtok.

Az újvilágnak fénye, bája,
— Mit istenkéz hintett reája —
Szívet leköt, lelket ragad ;
De az Édennek szent varázsa,
Melynek nem volt és nem lesz mássa :
Szépségben mindent meghalad.
Mi szép, fenséges és magasztos —
Az Ur e kertre halmozá.
— Szentséges volta nagyságától
Megdicsőülve alkotá . . .
Kristály csermelynek habtükrében
Ezer sugárral tündököl a nap,
S a lángsugáros fodrok szépségében
Ragyogva játszanak szép aranyhalak.
Örök tavasz mosolya zöldel
Nyár és az ősz áldásával
S a lomb felett, s a lomb között
Csattogva zeng bűbájos dal.

*) Felolvasatott a „Kemény Zsigmond társaság“ június havi rendes ülésén Maros-Vásárhelyt — h. titkár Kerekes Sámuel tanár által 1882. évben.

S a lomb zugása,
 Hab loccsanása,
 S nyíló virágok illata,
 És amnyi szépség, annyi báj,
 A mennyit rejt e földi táj,
 — Mit ajk nem mondhat, lant nem zenghet,
 Mi csak a lélek álmába derenghet —
 Mint éolhárfa halk zenéje,
 Összevegyülten a szív mélyében:
 Imahangokban fölbuzog.

És itt lakott az első ember!
 Ki mégis, haj, boldogtalan.
 Ennyi gyönyör s áldás között
 Ajkán sohaj mind untalan.
 Sorvasztó vágya tárgyat nem lel,
 Az ür, mely szivén támadott —
 Az Éden minden gyönyörével
 Betölthetetlen maradott.
 Szivén olthatlan szomju égett,
 Lelkében vágy, szent gyötrellem.
 El-el mereng és álma nincsen
 S álmot lát még is szüntelen . . .
 Álmot, mely édes és epesztő
 Titokzatos sejtelmivel,
 Mely a kebelben kéj s bánatvirágot
 Egyszerre, s egyképpen nevel . . .
 Álmot, magasztost, mennyeit,
 A lélek fátyolképeit,
 Mely éltet ád és megfeszít,
 A földre sujt és fölhevít,
 Vágyakra kelt, reményt fakaszt,
 Előnkbe tár örök tavaszt,
 S szeszélylyel sziveket szakaszt! . . .

.

Az Ur így látva emberét,
 Megszánta őt, hisz Édenét
 Ő érte alkotá.
 S szállott magába csendesen:

„Levert magára emberem!
 Társat óhajt, társért eseng,
 Társ nélkül puszta Édenem“ . . .
 S mély álmot hinte rá.
 S míg az álom szelid galambja
 Szempilláit elfödve tartja —
 A mire vágyott
 És sovárgott,
 Miért szive lángolva égett,
 — Értelmét bár nem tudta: ki? s mi végett? —
 E vágy, sovárgás: tetté válla,
 Az Ur mindenható szavára,
 S a női szépség legszebb eszményképe
 Az első ember oldalához lépe.

.

Föleszmélt Ádám,
 S Évát meglátván —
 Csodálkozás és bámulás
 A vért szívére kergeté.
 S mint kit álom s való között
 Félemben, félig alva
 Csodás varázslat lekötött:
 Eszmét keres, eszmét kutat,
 De még borult az öntudat,
 És nem tudhatja semmi áron,
 Meddig való, meddig csak álom . . .
 Egygyet sem szólt, nehogy szavára
 Oda legyen magasztos álma.
 Csak nézte, nézte bámulattal,
 Édes gyönyörrel, néma ajkkal.
 És mentől többet csüngött rajta
 Annál nagyobb lett bámulatja . . .
 Ugy állt ott, mint egy szent szobor,
 De melyben egy világ küzdelme forr.
 Benső világa: szive, lelke
 Nem ismert kéj édjétől telve,
 Forrt, küzdött benne, míg kitört
 Lázás beszédbe, szent örömbe:
 „Te vagy, te vagy, én testem, vérem,

Lelkem szép álma, szivverésem,
 Epesztő vágyam,
 Fájó szenvedésem,
 Édes sovárgás,
 Titkos érzésem.

Te vagy, te vagy, hisz bennem éltél,
 Mint vérhulláma szivemben kerengtél!
 Ősmerlek én! . . . bár átváltoztál,
 Mint gondolat lelkembe laktál . . .
 Oh add kezembe szép kis kezedet,
 — Miként ha fognék rózsza levelet —
 Mosolygj, mosolygj! . . . Ajkodnak mosolyával,
 A menny ragyog felém szép biborával . . .
 És oh, beszélj! . . . ajkad szavára
 Édesbb leszen lelkemnek álma . . .
 Ringass, ringass e szép zenével,
 Árassz el a gyönyörnek özönével . . .
 Így, így szerelmem! . . . Ime újra élek,
 Most érzem én, hogy szállt belém a lélek.
 Oh, lássd, mit eddig lelkem meg nem érte:
 A lomb zugását,
 Hab loccsanását,
 Nyiló virágok illatát
 S a kis madárcák édes bus dalát,
 Most mind azt értem,
 Mind azt érzem,
 Te általad
 Dicső alak! . . .“

Így szólt, így esdett hevülettel,
 S a nő hallgatta szent gyönyörrel.
 Így érzett ő is. Kebelét:
 Titkos érzések fölverék.

.

Az angyalok ott fenn az égben,
 Az Ur trónjának közelében,
 Nem élvezik azt, mit az Éden
 Lakói, a sziv érzetében.

— A menybe más virág fakad,
 Mi a léleknek üdvöt ad. —
 Oly nagy gyönyört, oly boldogságot,
 Oly kedves, illatos virágot
 A meny hazája nem terem.
 Halandó szív birhatja csak
 Azt a dicső tünő tavaszt
 Mit nyújt a szerelem . . .
 Oh szent erő, mely a nyomort,
 Mely annyi küzdőt elsodort,
 Velünk feledteted.
 Ki létünk megaronyozod,
 Hogy ne láthassuk a valót,
 Mig ringat két kezed . . .
 Ki mint egy bűvös Protheüsz
 Ezer alakban fölmerülsz,
 Most, mint egy ördög, majd mint angyal,
 Hogy elragadj mindent magaddal, —
 Áldás és átok vagy nekünk
 Imádunk téged, szeretünk,
 Nélküled, oh, nem élhetünk.

.

 Ifju lakói az Édennek,
 Az első szerelemnek élnek.
 Szívök, oly tiszta, mint a harmat,
 Melyet a virág kelyhe ringat.
 És oly tele üde boldogsággal,
 Mint jazmin, kábitó illatával. . .
 Nap, napot kerget, mint patak,
 Mely virágos part közt halad.
 És mindenik nap új virágot
 Terem, a való boldogságot . . .
 Az Isten is örömmel mosolyog le
 Az Éden-kert két boldog gyermekére.
 Ók boldogok, mert szívök tiszta,
 Bűn, testiség, még nem zavarta . . .
 — Oh boldog a szív, mig tündér világát:
 Tiltott óhajok, vágyak nem zavarják;
 Mig az erény, mint kised magzat

Az öntudat hókeblén nyughat.
 De jaj, ha egyszer fölriad
 A tiltott vágy, az iudulat! . . .
 Sebes folyó ez, mely ragad,
 És észre sem veszed magad,
 Mig iszapjával elborít,
 Bemocskosít, elhundokít,
 S le tépi kebled szép virágait,
 Mi most jelenben boldogít

.
 Az Éden-kert lakói is
 Haj, boldogok valának,
 Mig engedének
 A létel szent Urának.
 A mig a tiszta
 Szerelemnek éltek,
 Mig nem hódolának
 A csáb ingerének . . .
 De haj! az Ur parancsát megszegék,
 És boldogságuk semmivé tevék.
 Az Éden közepén
 Két szép fa állt,
 A melyre Istennek
 Nagy átka szállt.
 Hogy a „Ki annak
 Gyümölcsét izleli,
 Halálnak halálát
 Bizonynyal fölleli . . .“

.
 Így a parancs. S az Ur szavára,
 Titkon tekintnek fel a fára,
 Ott szép gyümölcsök integetnek,
 Kivánatos az ajknak, szemnek . . .
 S mint kígyó, a lomb közepébe,
 Be surran a nőnek szívébe:
 Egy tiltott vágy, egy képzelet:
 „Ama gyümölcs milyen lehet? . . .
 Mért szebb e fa, miként a többi? . . .
 Tiltó parancs, valj' miért örzi? . . .“

— S a vágy, ha egyszer tápra lett —
 Addig kinozza a kebelt,
 Mig az okosság meghajol,
 Vagy a bűn éjje átkarol . . .
 — Ah, Éva is e vágyra hallgatott,
 Midőn Ádámmal egygyütt elbukott.

.
 Jer édesem, jer angyalom,
 Egy vágy gyötör, nem nyughatom! . .
 Szemed mi szép, . . . ajkód, mily édes . .
 Ah, ölelésed üdvösséges . . .
 Oh boldog én, boldog nagyon,
 Hogy birlak téged angyalom . . .
 Ah, üdvömnnek, csak egy hiánnya,
 — S földulva érte lelkem álma — :
 Ez a gyümölcs, e tiltott alma,
 A melyet véd az Ur hatalma . . .
 Jer, jer szakits! . . izleljük édjét. —
 Élvezzük a menny üdvösségét . . .
 Mért reszketsz! . . Im karom kitárom:
 Az üdvvel ajkad én kínálok!
 Élvezzük bátran, jöjjön bármi ránk,
 Nyugton halunk, ha boldogak valánk . . .“

.
 Így szól a nő, s a férfi hajlik,
 Testében bűnvágy kéjje zajlik . . .
 Kiállhat ellen ennyi csábnak,
 A férfi enged a nő szép szavának.
 Szeme sugárzik, arcza lángol,
 Tiltott gyümölcsnek mámorától . . .
 De haj, e kéj, ez élvezet
 Árába, egy Éden veszett. —
 Számüzetének . . . És a kerubim,
 Őrt áll az Éden kapuin.
 Láng pallossával, éles karddal,
 Soha nem alvó büntudattal,
 S haj, többé oda soha nem mehet,
 A ki könnyelműn egyszer vétkezett.

.

Oh nyájas olvasó,
Ki e legendát olvasod:
Értsd a valót!
Őrizzed szived tisztaságát,
Korlátozd lelked hiu vágyát.
S az Ur szavát,
Parancsolatját,
Által ne hágd —
S az Édent önkebledben fölleled,
Mig van hited s önérzeted.

RÉDIGER GÉZA.

A DÁVID FERENCZ-ALAPITVÁNY.

Az 1874-ik év egyik szép reggelén, vagy pedig szemlélődésre indító valamely csöndes estvéjén lehetett az, mikor Ferencz József, akkor pap, most püspök gondolkozó fejében a Dávid Ferencz-alapítványnak éppen a kellő időben érkezett áldásos eszméje megvillant. Az eszmét lélektani és erős történelmi indoklással terjesztette a „Ker. Magvető“-nek még azon évi folyamában az unitárius közönség elé, 10,000 frt gyűjtését indítványozván a nevezett czimen Dávid Ferencz halálának 1879-ben bekövetkező három százas évfordulójára. Az unitárius közönség az eszmét nagy lelkesedéssel karolta fel. Dicső valálásalapítójának neve varázsként hatott minden köreire. A „Ker Magvető“ következő füzetében Jakab Elek, ismert történettudós, irt buzditó cikket az indítvány mellett s aztán Buzogány Áron és Sámi László üdvözölték nemes célját meglehangu sorokban. Kolozsvár lelkes unitárius hölgyei, s áldozatkész férfiai első sorban siettek adományaikkal megjelenni az áldozati oltárnál. S 1874-ben alig pár hónap alatt 897 frt 75 kr. volt összegyűlve. Nemsokára mozgásba jött a vidék is, a cél magasztosságát papok és más ügybuzgó barátok ismertették a néppel. A tehetősebb forintjait, a szegény filléreit hozta nemes szívvvel az emlék-alap növelésére. A jótékonsági szellemnek folytonos éberségben tartása, a tényekben nyilvánuló lelkesülés fokozatos emelése a fáradhatlan gyűjtő buzditó szózatai által az alapot 1878 végén már 7053 frt 25 kr-ra emelte. Még csak néhány hónap volt hátra a kitűzött időig, s 3000 frt hiányzott a célba vett összegből. De a nemes gyűjtő lelkesültségben nem lankadva, mind magasbra emelte a zászlót, melyet kezébe fogott, s melyre Dávid Ferencz örökmélekezetű fényes neve volt felírva. Ügybuzgó barátok is támogatván, az adakozások egymást követték, régi adakozók többször ismételten újabb adományokkal járultak s Ferencz József püspök úr a székely-kereszturi zsinaton 11,000 frtot meghaladó összeget jelenthetett be a Dávid Ferencz emlékének szánt első koszorú gyanánt, mely az unitárius áldozatkészség egyik kiváló történelmi jelentőségű példája marad örökre.

A székely-kereszturi zsinaton főt. Ferencz József püspök úr egyzersmind egy indítványt is terjesztett be a gyűjtött alapítványt il-

letőleg, melyszerint a kamatjövedelem $\frac{5}{6}$ -a, tekintettel a vallásközönség időszerinti legnagyobb szükségeire, mindenkor az Egyh. Főtanács szabad rendelkezése alatt álljon és e pont értelmében, a fennálló körülmények szerint, $\frac{2}{6}$ az általános nyugdíjalapba, $\frac{1}{6}$ az özvegy tanárnék és árváik segélyalapjába, $\frac{1}{6}$ irodalmi czélokra s $\frac{1}{6}$ szegény ekkleziák és belső emberek segélyezésére adadni határozottassék, a fennmaradó $\frac{1}{6}$ a tőke növelésére fordittatván. A zsinati Főtanács egy bizottságnak adván ki ekkor az ügyet, ennek véleményadása után az 1880-ki Főtanácson egész terjedelmében elfogadtatott az indítvány az alap felhasználása iránt.

Nem e sorok czélja a nemes indítványozó és a közönség nemes áldozatkészségét érdemlegesen méltányolni ez alapítványnak mostani színrehozatalánál, hanem annak történetét röviden felújítva, a jelen szükségeire és a jövő biztosítására tekinteni.

A székely-kereszturi zsinat felkérte volt Ferencz József püspök urat, hogy az alapítvány fejlesztését sziveskedjék továbbra is gondozása alatt tartani, s ő a maga részéről is kijelentette ez iránti határozott szándékát és készségét. Azóta már a harmadik év járja az idő gyorsforgású kerekén és e három év alatt alig három közlemény adatott a Dávid Ferencz alapítványra tett kegyes adományokról. Hogy többnek közrebozsátása nem a gyűjtőn mult, önként érthetni, valamint azt is, hogy a lelkesülés árama után alászállás következett be a közönség áldozatkészségében. Különbben is alig egy év mulva egy más nagy czél: a budapesti ekklezsia ügye felé fordult a közönség figyelmével. Az vette igénybe áldozó erejét és fogja venni még sok ideig.

De nekünk a Dávid Ferencz-alapítvány továbbfejlesztésének fölvétele vallási testületünket egyetemlegesen érdeklő kérdés s nekünk ez alapítvány ügyét újra és újult erővel kell felvennünk és nem érintve az áldozatkészség ama nyilvánulását, mely a fővárosi unitárius ekklezsia állandósítására irányul, a Dávid F.-alapítvány továbbvitelére a jótékonyosság forrásainak új ereit kell egyházunk kicsiny, de jól termő földjében megnyitnunk. Igen örvendünk, hogy e tekintetben épen ez alapítvány megteremtője, a főt. püspök úr nyilatkozott mult füzetünkben adott közleményében, kifejezést adván, hogy ez alapítvány arra van hivatva, hogy egykor a németországi Gusztáv Adolf-féle alapítvány szerepét vigye kicsiny egyházunkban, vagy hogy nekünk is legyen egy domestikánk. Az idők jelének megértése e nyilatkozat. Az unitarismus az utóbbi időkben nagy lendületet vett. Az unitárius elvek széles tért hódítottak. Egyházi fennállásunk háromszá-

zas évfordulóját, valamint a Dávid Ferencz emlékünnepélyét oly figyelem és rokonszenv kísérte más felekezetek részéről is, minőt az előtt az unitarismus virágkorától, a 16 száztól, kezdve hasztalan keresünk. Létszámunk is tetemesen gyarapodott. De ki tagadhatná, hogy az unitárius tan előhaladásával, a nemzet elfogulatlan értelmisége előtt kivivott tekintélyes állásával nem áll arányban egyházunknak gyakorlati, vagyis az életben való előhaladása. Minden protestans egyházban elevenen kezdik érezni azt, hogy az egyháztestület némely tagjainak gondozására nem fordítatik elég gond. A protestans egyházak Magyarországon, mint egész, a gyöngé részek fentartására, erősítésére alig fejtettek ki számbavehető erélyt eddigelé. Így jutottak Erdélyben csaknem a megsemmisülésre a mezőszéki és hunyadmegyei ref. ekklezsiák. A protestansok eléggé látják e részben való mulasztásukat és a mult évi debreczeni zsinaton tekintélyes egyházi és világi férfiak nagy összegek aláírásával egy, az összes magyarországi reformált egyházakra szóló domestika alapját vetették meg eme hiba helyrehozására, az egyház eme szükségének kielégítésére. Az ág. hitvallásnak már korábban segítettek magukon a németországi Gusztáv Adolf-egyletbe való belépés által, és így évenként több százra rugó összeggel támogatják szegényebb ekklezsiáikat. Az unitáriusokról azt mondják, hogy összetartók és kétségtelenül sok igaz van ebben, de az unitárius egységesség is a jelzett tekintetben kevésbé jutott érvényre. Szétszórtan élő hiveink megtartására Erdély különböző részeiben majd semmit sem tettünk. Székely-Udvarhelyt néhány hívünkéből megalakult a fiók-egyház, de anyagi szükségek miatt élete csupa vergődés, évek óta semmi előhaladás. Brassóban, hol a jezsuiták a mult évszázban hiveinket minden vagyonuktól megfosztották, számos unitárius él elhagyatva, egyházunkra nézve a megsemmisülés veszélyének minden perczen kitéve. Sepsi-Szent-Györgyön, Háromszék központján, az unitáriusok isteni tiszteletben nem részesülnek. Fogaras igéért esd. Nagy-Szeben, Küküllő- és Udvarhelymegye szétszórt unitáriusai az egyház testében csupán a jó Isten gondjára bízott részek. A szervezett gyülekezetek közül a szegényebbek napról-napra zállnak. A kepepadás egyházainkban aggasztó kérdés. A papok részéről általános a panasz az önfentartás küzdelmei miatt. A gyülekezetek népiskoláik fentartásától, a hol lehet, menekülnek, az államnak vagy a községnek adván fel az ősöktől átszállított örökséget. Égető szükségek, vérző sebek, melyeknek elgondolása minden unitárius szívet fájdalmasan kell hogy érintsenek. E jelenségeket tovább összedugott kézzel nézni létfontosságunk tiltja. A kik elszórtan élnek,

azok véreinkből való vér, a székely testből, s megtartásuk sok helyen nemcsak a vallási, hanem egyszersmind a hazafiui felelősség súlyával nehezedik vállainkra. Hogy mily közelről érdekel a gyengébb egyházak támogatása, s hogy mennyire bevág az iskolakérdés egyházi épületünk talapzatába, úgy hiszem, nem szükség mondanom. Ha valamiben, itt kell tehát megmutatni összetartásunkat, kifejezést adni az egységes szellemnek egyakarató működésben.

És a célra nézve semmi igérőbb alakban nem jelentkezik szemem előtt, mint ép a Dávid Ferencz-alapítvány, melynek rendeltetése meghatározásánál az indítványozót eme helyzetre való tekintet is vezérelte. Megtartani és életerőssé tenni a gyengébb részeket az egyház testében és fentartani iskoláinkat, mint vallási életünknek is hatalmas erődeit a mai idő követelményeire mérve feladatunk.

Épen azért kell a Dávid Ferencz-alapítvány ügyét ismét felvinnünk és rendszeres adakozást létesítve, megteremtünk az **unitárius domesticát**. Dávid Ferencz-alapítvány perselyek, úgy tudom, már vannak is templomainkban, a hol nincsenek, állítani kell. Ezek iránt kell tehát a figyelmet újra felhívni és, hogy minél gazdagabb eredményt érhessünk el, nézetem az, hogy évenként egyszer ugyanazon a napon összes templomainkban alkalmi beszéd mellett általános gyűjtés rendeztessék a Dávid Ferencz-alapítványra. Hogy ezenkívül a gyűjtésnek még minő módjai veendőek igénybe, azt a helyi körülmények szerint meg fogja az ügy apostolainak sugni a jó érzék.

Eme nagy horderejű ügyet: a Dávid Ferencz-alapítvány újra felvételét és unitárius domesticává emelését ajánlom paptársaim és lelkes világi férfaink figyelmébe.

Dávid Ferencz megteremtette az egyházat, mi az ő neve, szelme által lelkesítve, törekedjünk megtartani.

PÉTERFI DÉNES.

AZ UNITÁRIUS ÉS MÁΣ SZABADELVŰ KERESZTÉNY EGYHÁZAK NEMZETI CONFERENTIÁJA ANGLIÁBAN 1882.

Az angol és amerikai hitrokonok bámulatos buzgalmat és erélyt fejtenek ki vallásos eszméik ápolásában s terjesztésében. Az 1825-ik évben jött létre a „Brit és Külföldi Unitárius Társulat“ s az „Amerikai Unitárius Társulat“. Azóta nemes verseny kezdődött Ó- és Új- Anglia unitáriusai között. Az újvilágbeliek sok tekintetben felülmul- ták az ó-világbelieket. Ugyanis 1865-ben, az unio újjáalakítása év- ben, egy „Nemzeti Conferentiát“ alapítottak oly czélból, hogy az ön- álló s magukat függetlenül kormányzó, rokonhítű s érzelmű gyüle- kezetek szorosabb vallás-erkölcsi kötelék által fűzetvén egy testületbe, melegebb és hatályosabb egyházi élet létesülne.

Főtörekvése oda irányul: hogy vallásfelekezeti különbség nélkül egyesítse magában mindazokat, kik egy közös czél elérésére, a sza- badelvű keresztény vallásnak egyetemes szellemben leendő terjesz- tésére egyesülni kívánnak. E „Nemzeti Conferentia“, mely minden két évben szokott összejönni, keletkezése óta az Egyesült Államokban meg- lepő eredményeket mutatott fel s az ottani unitárius hitrokonoknak valódi életképességéről nyilván tanuskodik. Az angol unitáriusok is, látva az amerikaiak conferentiájának sikeres működését, több iz- ben foglalkoztak egy nemzeti conferentia létesítésének eszméjével. Kül- önösen a mult évi közgyűlésük alkalmával behatóan tárgyalták a a kérdést s az eredmény a lett, hogy a jelen évben ápril 18 s kö- vetkező napjain, Liverpoolban, meg is tartották a nagy horderejű ér- tekezletet.

Alkalmasabb helyet nem választhattak volna az értekezlet meg- tartására, mert az unitáriusok zöme Anglia közepén s északi részén van. A gyűlés nagyon népes volt. Az egyesült királyság minden ré- széből jelentek meg küldöttek. A létszámot mintegy 2—3 ezerre lehet tenni. Ez értekezletre nemcsak az unitárius és velök rokon- egyházak voltak meghiva, hanem a többiek is, de, a mint az Inqui- rer megjegyzi, sajnos, hogy egy pár kivételével, nem feleltek a meg- hívásra; pedig ez összejövetel célja nem hitformák s hitcikkelyek megállapítása volt, hanem a vallás-erkölcsi élet hathatós előmozdítá- sára szükséges eszközöknek a megvitatása s testvéries egyesülés a Jézus szellemében.

Az értekezlet egész folyamát kezdettől végig a legszebb egyetértés és valódi keresztényi szeretettől áthatott öszhangzat lengette át. Nem volt ottan semmi nyoma a „régí és új iskolának“, a „supernaturalismusknak és anti-supernaturalismusknak“, melyekről némelyek szeretnek beszélni, s a melyek tulajdonképpen csak a fővárosban hallhatók. Az unitáriusok s más szabadelvűek ez alkalommal is — de semmi esetre sem első ízben — bebizonyították, hogy a vallási nézetek s vélemények különböző árnyalatai mellett is, a vallásos életre vonatkozó lényeges és gyakorlatba vágó kérdésekről teljes harmóniában tudnak tanácskozni. Éppen ezért a liverpooli nemzeti conferentia sikere a kezdeményezőknak s létrehozóknak a legvérmesebb reményeit s várakozásait is felülmulta. S úgy jelzik ez összejövetelt, mint a mely az egyesült királyság szabadelvű kereszténységének történelmében egy új korszakot alkot.

Az értekezletet megelőző napon rendes istenitisztelet volt, mely alkalommal urvacsorát is vettek; de azután is a gyűléseket mindig a szokott vallásos szertartással kezdték meg. Az egyházi beszédet Beard Károly liverpooli tudós és hírneves lelkész tartotta. Tárnya volt: *„Az Isten fiainak élete“*, melyhez az alapigét Ján. I. 9, 11, 12. verseiből választotta: *„Ez vala amaz igaz világosság, mely megvilágosít minden e világra született embert... Az övéi közé jöve, és az övéi ötet bé nem revék. Valakik pedig ötet beverék, azoknak oly hatalmat ada, hogy isten fiai lennének.“* Szónok beszédjét igazi szabad szellem és eszme gazdagság jellemzi s a hallgató közönségre rendkívüli hatást gyakorolt. Beszédjében ama szellemet s elveket jelezte, melyeknek ápolását és fejlesztését a conferentia főcélul tüzte ki. *„Az összehasonlító theologia — ugymond szónok — egy új, vonzó — s talán a közönséges értelemre nézve — veszélyes tudomány, mégis azt merészli jósolni, hogy annak eredményét hova-tovább eme jól ismert szavakban lehet kifejezni: Ez vala amaz igaz világosság, mely megvilágosít minden e világra született embert. De egy más értelemben szintén el lehet mondani, hogy az összehasonlító theologia reánk nézve nem lehet több, mint elméleti érdekltség. Vallásunkban, inkább, mint bármi egyébben, körülményeink, korunk és fajunk gyermekei voltunk és vagyunk. Itten egyetemesnek lenni, nem áll hatalmunkban. Olyan nyelven kell imádkoznunk, mely ismeretes előttünk. A szentek-szentélyébe: járt ösvényen juthatunk el. Az a legkülönösebb a történelemben, hogy mi, az árják — a világhódító fájának gyermekei — kiknek történelme magában foglalja a modern irodalom, tudomány, művészet és politika történelmét, mégis a hit titka megtanulása végett a se-*

mitákhoz fordultunk, s a názárethi ács fiáért Hellas költői vallását, Róma komoly fenségességét s a skandinaviai Valhalla mystikus nagyszerűségét elvetettük, Ez inger, ez ingadozás ma sem szűnt meg, sőt még azok is, kik azt hangoztatják, hogy Krisztussal ki vannak fáradvá és hogy az emberiség számára jobb vezetőt találtak, akárhányszor gondolatjaikban az ő eszméivel foglalkoznak s akarattjuk ellen is az ő szavait ismétlik. Az a kérdés, ha vajjon az újtestamentum katolikus-e vagy protestans, teljesen jelentőség nélküli. Az isten fiai mindnyájan egy nyelvet beszéltek, s őket nem nevékről, hanem vallásos és erényes életükről ismerték meg minden időben. Hű lenni az embernek jobb meggyőződéséhez, felemelkedni az életnek lehetőleg erkölcsi magaslatára, tiszteletteljes félelemmel hajolni meg a végetlen és örökkévaló lény előtt: ez az igaz hódolat ama „világosság iránt, mely megvilágosít minden e világra született embert; ez a félreismerhetlen jele az istenfiuságnak. Az ilyen élet, mely nem egyéb, mint istennel, istenben és istenért való élet, — már magában végeztél, melyre törekednünk kell. És a melyik egyház erre nem törekszik, az elítélendő, bármily helyesek legyenek is fogalmai a theologiai igazságokról, bármennyire haladjon is a tudomány vívmányaival s bármennyire buzgólkodik is az emberiség jóllétének előmozdításában. Az isten személyiségére vonatkozó vitatkozásban én sem a negatív, sem a pozitív álláspontot nem helyeslem, mert mindkettőt egyenlő sértésnek tartom az Ő lényeges megfoghatatlanságával szemben. Én megelepszem a bámulattal és csodálattal. Ugy hiszem, az idő nincs messze, midőn az emberek újból visszatérnek az imádkozás egyszerűségéhez s rövidségéhez; az istenitisztelek ama formájához, melyben Krisztus is gyönyörködött, de a melyet a keresztény világ félre tett. Vigyük azért az igaz vallásosságot át az életbe, mert végre is, sem a tudomány, sem a bölcseség, sem a theologia még nem vallás; már pedig a vallás az, a miért a keresztény templomok léteznek. Miután ismerjük Istent, kiben hittünk és hiszünk; ismerjük a mestert, kinek példáját követni igyekszünk; látjuk a távoli célt, mely felé az emberiség biztosan halad; miután ismerjük kötelességünket, mely parancsolólag igényli kezünket és szívünket, nem marad egyéb hátra: minthogy legyünk hűek, kövessük a Krisztus szellemét. Bizzuk a sikert Istenre, ki mint igazságos gazda, alkonyatkor megjutalmazza munkásságunkat. Az egyházak jönnek és eltűnnek; a hitformák feledésbe mennek; de az emberi szív mindig küzdök az élet mysteriumával s az emberi kezek folytonosan imára emelkednek az Örökkévaló felé. Hogyha mi igaz fiai vagyunk Istennek, kinek

sem kezdete, sem vége nincsen; hogyha hű követője vagyunk Krisztusnak, ki „ugyanaz tegnap, ma és mindörökké“, ha kötelességeink örökös küzdelmében úgy állunk meg, mint férfiak: mire van még szükségünk? Hiszen ekkor: „az Úr lesz a mi örökké tartó világosságunk és a mi Istenünk a mi dicsőségünk.“

A gyönyörű beszédből e rövid szemelvényt azért közöltük, hogy abból a t. olvasónak némi tájékozása legyen az egészről.

Másnap reggel az elnök a conferentiát megnyitó beszédében kiemelte, hogy 1839 és 40 óta, a midőn heves tollharcz folyt épen Liverpoolban az unitárius és anglikán papok között, mekkora haladást tett az unitarizmus, különösen Lancaster megyében. De erre a tudomány haladása is nagy mértékben befolyt. Lyell Károly, a hírneves tudós és Lady Lyell szorgalmasan eljárak dr. Martineau prédikálására, a mi kétségkívül nagy hatással és felbátorítással volt az unitárius elveket vallókra nézve. Darwinnak az evolutiora vonatkozó felfedezései, Colenso püspöknek a Mózes öt könyvéről irt nézetei s dr. Davidsonnak ama törekvése, hogy kimutassa, miszerint az újtestamentumnak nagy részét a Krisztus utáni második évszázban irták, s hogy azok nem az apostolok elveit tartalmazzák, hanem olyan egyénekét, kik egy évszázaddal később éltek: szintén nagy fontossággal bírtak az unitárius hitelvek terjedésére. S örömmel említi fel, hogy Angliának északkeleti részében, hol egy időben egyetlen egy unitárius ekklézsia sem volt, jelenleg sok virágzó és népes ekklézsia van.

Az elnöki megnyitó után következtek a különböző felolvasások, még pedig egy és ugyanazon tárgyról egy világi és egy pap tartott felolvasást, a mi mutatja, hogy Angliában a világi férfiak is mennyire érdeklődnek a vallási kérdések iránt. A felolvasások sorát New Herbert (világi) kezdette meg „A vallásos élet fejlődéséről egyházainkban“. Szerinte a vallásos élet egyetemes és közös mindenkivel. Annak csirája lelkünkben van. A vallásos életet minden kigondolható módon fejleszteni kell, mert annak eredményei: az alázatosság és megbánás, szeretet, tisztelet, nemes aspiratiók, elhatározás, önmegtagadás, hit, remény és a jótékonyág gyakorlása.

Ugyan e tárgyról szóló felolvasásában Coe lelkész azt mondja, hogyha a vallásos élet előmozdítását akarjuk, akkor első sorban is adjuk meg a vallásnak azt a fontos helyet, melyet egykor elfoglalt. Az erkölcsösséget és vallást, melyek egymástól elválaszthatatlanok, hozzuk egymással szoros kapcsolatba.

Másodsorban elősegíti a vallásos szellem fejlődését az, ha az egyház minden egyes tagja hiszi, hogy a vallás magára az egyén-

re nagy fontosságu. Napjainkban a felső és közép osztálybeliek ugy vélekednek, hogy a vallás csak a szegényeknek való. Nyíltan hirdetik többen, hogy a politikai világ nagy hálával tartozik a vallás buzgó tanítóinak, mivel a boldog jövő élet ígéreteivel kecsagetetik az elnyomott osztályt, hogy annak elnyerése reményében annál békésebben tűrjék a jelen nyomorait és szenvedéseit. Viszont a szegények ugy tekintik a vallást, mint a gazdagoknak egy fényüzési czikkét; s az istenitiszteleet helyét nem tartják az Isten házának és a menyország kapujának, hanem bizonyos kiváltságoltak hajlékának. Némelyek megint a vallást a papok kizárólagos ügyének vélik s azt hiszik, ha a papi fizetésen felül egy-egy kivételes buzgó és áhitatos papnak valamit adnak: ők is épen olyanok lesznek.

Más felől vannak sokan, kik váltig azt hangoztatják, hogy a vallás mindenkire nézve lényeges fontosságu, kivéve a papokat; s Ruskin a jövő életről ábrándozó papot ahoz a vendéglőshez hasonlítottta, a ki a szomszédságában levő gyönyörű tájképet dicsérte, de nem azért, mintha valaha azt megnézte volna, hanem azért, hogy több vendége jöjjön. Egy utazó kérdezte egy vidéki embertől, hogy mi nek hívják nálok az út-jelzőt? A kérdezett azt válaszolta: papnak. Miért? kérdezte az előbbi. Mivel az utat csak mutatja, de maga sohasem utazik rajta — volt a válasz. — Tovább menve, egy olyan út-jelzőt láttak, a melyre nem volt új festve s az utazó ama kérdésére, hogy hát azt minek nevezik, azt felelte a vidéki ember, hogy: püspöknek, mert se nem utazik rajta, se nem mutatja az utat.

A papnak nemcsak hirdetni kell a vallás igéjét, hanem meg is kell tartani — a fennebbi elbeszélésből az a tanulság.

Némelyek avval dicsekednek, hogy nekik nincs izlésük a vallás iránt s a nélkül el is lehetnek. Már pedig ha igaz az, hogy a vallásos érzelem az emberi természetnek koronája és dicsősége: hiú dicsekvés az ilyen.

Harmadsorban szükséges a vallásos élet fejlesztésére, hogy az, a ki meg van győződve a vallás nélkülözhetetlenségéről, ismerje el azt is, hogy az egyik emberi lélek segítheti a másikat tökélyesbülésében. Hányan vannak, a kik mások segítsége nélkül nem juthatnak el az Isten ismeretére? s mégis azt mondjuk, hogy e tekintetben teljesen függetlenek vagyunk és nem szorulunk ilyes segélyre.

A papi cselből való félelem, talán, épen annyit ártott a világon, mint a papi csel maga, mivel ez által az emberek akadályozva voltak a felhasználásában amaz eszközöknek, melyeket egyik lélek

nyújthat a másíknak az áhítatosságban. Felolvasó főleg azt hangsúlyozza, hogy legyenek a valláshirdetők egészen áthatva feladatuk magasztossága által, mert a milyen a pap, olyan a hallgató.

A másodík felolvasást Armstrong Richard lelkész s Bartram (világi) tartották a következı tárgyról: „Minı gyakorlati eszközök által gyakorolhatják s terjeszthetik egyházaink legsikeresebben vallásos befolyásukat.“ Armstrong különösen két eszközt hoz fel, s elıször is a lelkiismeretes munkásságot. De ezt a papok nem tehetik csupán magukra, hanem a világiakkal együttesen. Hiába gyültek össze — ugymond — az ország különbözı részeibıl tanácskozni az eszközökrıl, ha nem jött mindenki azzal a nemes szándékkal, hogy elvégi a neki jutott részt. Az üzleti s más téren is mi biztosítja a kedvezı eredményt, s nagy összekötetést? Semmi egyéb, mint éber és kitartó munkásság.

Másodík hatalmas eszköz vallásos befolyásunk terjesztésére, — bármily prózáilag hangzik is — a pénz. Ezt egy kézzel fogható ténnyel igazolja. Ugyanis Morley Sámuel, nem régiben a „Congregationalisták Jubileum alapjának“ a megindítását hozván javaslatba, azt mondá, hogy legalább 5000 font sterlingre kell emelniök. 5000 font! — kiáltá valaki a gyülekezetbıl — minı balga beszéd. Hát, én ugy értem ezt — válaszolá az indítványozó — „hogy egy magam 20,000 fontot (200,000 frt) adok e célra“. És ma az említett alap 120,000 font sterlingre (1,200,000 frtra) megy. Ily módon a congregationalis egyházak vallásos befolyása bizonyosan növekedni fog.

Nagy reményeket fölolvadó nem táplál aziránt, hogy egyházunk nagyon népszerűvé váljék, de azt hiszi, hogy hittel, nemeslelkűséggel, szeretettel, lelkesüléssel és kitartással nem kis szerepet vihetünk a vallás mezején, s megmutathatjuk a világnak, hogy vallásunkban van élet, hit és bölcselem. Nekünk is mindenesetre meg kell keresztelkednünk szentlélekkel és tüzzel, s akkor vallásos befolyásunk terjedni fog.

Bertram felolvasásának lényege szintén a volt, hogy az egyházi férfiaknak a világiakkal kezét kell fogni s egyesült erıvel munkálni vallásos befolyásunk terjesztésén. Az Istenben való hitet s az emberekben való bizalmat cselekedetekkel is ki kell mutatni és hıveknek lenni amaz elvekhez, melyeket megtanultunk becsülni és szeretni.

Carpenter J. Estlin, a Manchester New College jeles tanára a „papság nevelésérıl“ tartott gondteljes és általános figyelmet

ébresztő felolvasást. Szerinte ennek valódi tudományos szellemben kell történni. A papoknak e mellett tanulmányozniok kell az életet, hogy így hallgatóiknak mindenben tanácsadók lehessenek. Feddhetetlen jellemmel kell birniok, hogy mintaképül szolgáljanak azoknak, kiket vezetnek.

A leggyakorlatibb felolvasás már a tárgy természeténél fogva a Rawson lelkésze volt, melyet a „papok fizetése és segélyezéséről tartott”. Hogy angol hitrokoninknál a papok jó fizetést kapnak, mutatja az, hogy a legkevesebb 100 font st. (1,000 frt, tehát több, mint nálunk a legjobb ekklézsiában). Főtörekvésük oda irányul, hogy papjaikat minél kedvezőbb állapotba helyezték, hogy így kizárólagosan hivatásuknak élhessenek; s minél képzetebbet egyéneket kapjanak a papi pályára. Ezúttal határozatba ment az is, hogy ezután csak a papi pályára készültek prédikálhassanak. Megjegyzem, hogy angol hitrokonainknál akármelyik világi ember, ha hajlamot érzett magában, felállhatott a szószékbe s prédikálhatott mint egy felszentelt pap.

A felállítandó segélyalap javára azonnal megis indultak az adakozások. Tate Henrik 1,000 fonttal (10,000 frt) nyitotta meg s követték többen 100 fonttal stb.

Az említett felolvasások elvégeztével, mindig élénk eszmecsere volt a felolvasott tárgyról, melyben a világi elem is tevékeny részt vett.

A conferentia folyama alatt, ápril 19-én estve, egy nagyszerű soirée-t rendeztek, melyen mintegy 2500-an voltak. Ez alkalommal olvasták fel több jeles férfinak a levelét, kik egy vagy más elkerülhetetlen ok miatt nem jelenhettek meg. A többek közül fel-emlitem a híres, eklektikus bölcsész dr. Martineau gyönyörű levelét, mely egy valóságos püspöki megáldó volt a tanácskozás folyamára. Sok szép beszédet tartottak ez estélyen. Legsikerültebb s hatásosabb volt a Crosskey Henrik birminghami ékesszóló papé, mely a nagyközönséget egészen elragadta. Beszédjében összegezte a conferentia célját, irányát s az elért sikert. Különösen kiemelte: az egyházi függetlenséget s az egyéni szabad véleménynyilvánítást a hit dolgában. Ez elveket kell a conferentiának zászlójára írni.

Mint hogy ez első nemzeti conferentia oly jól sikerült s a vallásos élet fejlesztésére nagyon üdvösnek és hasznosnak bizonyult be: kimondották a conferentia folytatását, s e végből egy állandó bizottságot neveztek ki, mely azt összehívja, a mihelyt kívánatos lesz.

Részünkről is örömnket fejezzük ki e nemzeti conferentia lét-rejövetele felett, mert ebben megtalálták angol hitrokonink azt az összekötő kapcsot, melyet már régen keresnek. Másfelől szintén nagy lelki örömmel kell feljegyeznünk, hogy az egyesült angol királyságban az unitárius testület a társadalmi élet minden mozzanatában oly hatalmas tényezővé vált, hogy azt leghalálosabb ellenségeik is kénytelenek elismerni.

KOVÁCS JÁNOS.

A BUDAPESTI UNITÁRIUS EKKLÉZIA URASZTALÁ- NAK ÉKESSÉGEI.

(B). Ez év Pünköst első napján ifju ekkléziánk egy lélekemelő s jövőre biztató ünnepélyvel gazdagodott, melyet feljegyzés nélkül nem hagyhatunk; mert az ilyen örvendetes jelenetek jelzik egy felől csak a minap megalakult eklánk szép fejlődését s másfelől buzdításul szolgálhatnak más hitrokoninknak is a kegyes, jó cselekedetekre.

Az igaz keresztény szívből folyó tény és áldozat, a melyet itt megörökíteni akarunk, a következő:

Hazánk fővárosában a néhány év előtt alakult unitárius fiókegyházközség Isten segedelmével és angol s amerikai hitrokonaink igaz keresztény részvétivel anyaekkléziává alakulván s Derzsi Károly barátunkban egy emelkedett szellemű, magas miveltségű, minden tekintetben kitünő lelkészt nyervén: anyaegyházközségünk életfolyama kezdetét vette a fővárosban nagy reményekkel. De az istenitiszteleket csak bérelt helyiségben lehetett s kellett tartanunk, s még sok ideig leszünk így; mert habár egy imaházra hiveinktől szépen folynak a kegyes adományok úgy, hogy már e czélra is több mint tízezer frt. alapunk van; de ehhez még sok kell, hogy legifjabb anyaeklánk itt a Duna partján, hazánk fővárosában saját imaházat emelhessen.

Nem különben sátoros ünnepek alkalmával az urvacsorához asztalt, szent edényeket s az ezeket borító takarókat innen-onnan kellett kérnünk, nem lévén ifju anyaeklánknak ezen szent eszközök közül egyebe, egy könnyű, fejér asztalkendőnél, melylyel az urvacsorai kenyér és pohár fedetett be s melyet még a fiókegyházközségnek Hajós Róza k. a. (most Csongvay Lajosné) ónagysága ajánlódokozott.

Anyaeklánk fejlődésével a buzgó lelkű nők kegyessége e tekintetben is meghozta az igazán nagyszerű, szent áldozatot. A nők vallásos szíve mindenkor csodadolgokat mivel. S kicsiny egyházunkban mindig voltak illetett, kegyes lelkű nők, a kik jó cselekedeteikkel is bizonyították szívök szent vallásosságának bensőségét.

Most már van az urvacsorához tisztességes asztalunk (ezt az

ekla szerezte), van rajta pompás bársony asztaltakarónk és egy gyönyörű himzésű felső, fejez boríték, a szent jelek befedésére való. A kettőnek értéke legkevesebb 450 frt o. é. Ezek már clenodiumok és sajtáink, még pedig J a k a b Elekné született Mike R ó z a és leányai J a k a b Juliska és R ó z a kisasszonyok kegyességéből.

De álljon itt magának a nemes adományozó családfőnek nagybecsü ajándéklevele:

Tiszteletes Szent Ekklézsia és választott kebli Tanács!

Midőn budapesti fiókegyházunk 1880. május 30-án kelt, anyaegyházzá alakulásunk végett felszóllító lelkes körlevele kezeimhez jutott, én és családom belső örömmel fogadtuk az istenes szándék e nyilatkozványát, s míg azon gondolkozánk, hogy sulyos anyagi viszonyaink közt a felhívásnak miképen tegyünk eleget: alig félév múlva megérkezett a Főtiszt. és Mélt. Püspök ur, szeretett főpásztorunk azon kedves hirt tudató levele, hogy angol- és észak-amerikai hitrokonaink egyházunk és a papság megalapítására a folyó évre 200 font sterlinget ajánlottak meg, s addig is, míg a hivatalos tudósítás elérkeznék, főpásztori levelében beható gondolkozásra és arra kért fel, hogy már most rajtunk budapestieken és erdélyi hitrokoninokon a sor, hogy magunk s ügyünk barátai között fokozott buzgósággal megbeszélés tárgyává tegyük a dolgot s a nagylelkü áldozathoz méltó tevékenységnek és áldozatkészségnek adjuk jelét, hogy ez által az eszmének és leendő egyházunknak életrevalósága s életképessége — a mire angol hitrokonink számitnak — bizonyítva legyen.

Egész komolyságában, félig megtestesülve jelent meg e nagy tényben az elmondott merész szó és kitüzött czél s a csak imént szinte elérhetlennek látszó lobogó, hamarabb mint véltük, közvetlen közelünkbe jött. Éreztük a tengereket uraló két nagy nemzet hatalmas szellemének erős érintését s teremtő hatását; de egyszersmind felujult bennünk őscink háromszázados bátor küzdelmeinek s csüggedni nem tudó vallásosságának emlékezete; s bár az adott fényes áldozat s erőtlenségünk tudata megdöbbsentett: de a kereszténység nagy tanítójának feldő szava jutott eszünkbe: „mit féltetek? ha akkora hitetek volna, mint egy mustármag, hegyeket mozdítánátok ki helyökből!“ s mi az égi szóból hiterőt merítve, akkor mindjárt himondottuk: „Igen! Isten dicsőségére, szent egyházunkért áldozunk!“

Ismét telt az idő, Tiszteletes Szent Ekklézsia! Vártuk az alkalmat s viszonyaink kedvező alakulását. Az első bekövetkezett. A fiók ekklézsia anyaegyházzá lett mult évi október 2-án derék új papunk s szeretett püspökünk apostoli buzgósága és ékes szólásuk búbája elragadott mindenkit, a ki első isteni tiszteletünkön jelen volt; oly dicsőséggel vezették be az unitarizmust a főváros legkitünőbb köreibe, a mit alig várhattunk. Megjelenésünk mutatta, hogy ismernek, de a rokonszeny is elveink és tanaink iránt világos jelekben nyilván-

nult. Oly kezdet volt ez, Tiszteletes Szent Ekklézsia! melyet megelégedéssel igtathatunk történetünkbe s melyre a késő kor büszkén emlékezhetik vissza. Hogy a hatás általános volt, látszott a főváros kedvező közhangulatából, mit a sajtó és társadalom élénken fejezett ki, hogy hiveinket felvillányozta, látszott az azótai tetemes áldozatokban.

A mi sziveinkben régóta melengetett, szándékunk is határozott alakot ekkor öltött, és most, ha későn is, azt megvalósítva, a Tiszteletes Szent Ekklézsiának és választott kebli Tanácsnak bemutatni szerencsések vagyunk.

Én és kedves nőm Mike Róza adni fogunk a kitett czélra öt éven át tiz-tiz forintot, együtt 50 forintot alaptőke gyanánt, tizet-tizet és így 50-et papi kebébe elkölthetőleg; Juliska és Róza szeretett leányaink az uri Szent asztalra egy alsó asztal s egy felső Szent edény takarót. Az első brüsszeli fejr csipkeszövet, a második bibor vörös nehéz selyem bársony, mindkettő arannyal himezve, az első aranycsipkeszegélylyel, utóbbi aranybrocatrojjal díszítve és selyem bélléssel borítva. Meg lehet, hogy lesznek, a kiknek kezdő, ifju-egyház viszonyaival özsze nem hangzónak fognak ezek feltűnni. A mi lelkünk a főváros ragyogó szépségét, az itteni régi egyházak gazdagságát s azon szebb és fényesb jövőt tekintette, a milyennek évtizedek vagy tán egy század múltán szeretett kis unitárius anyaegyházunkat képzeljük, óhajtjuk és a minővé tenni szent lelkesedéssel törekszünk. Legyenek e tárgyak olyanok — gondolák kedves gyermekeink — a mire önérettel nézhessen mindig a buzgó unitárius, mutassák azok a mi válásunk hiveinek áldozatkészségét késő századokig.

Nem titkolom el Tiszteletes Szent Ekklézsia! hogy bármely csekély is ez adomány ahoz képest, a mit tenni szivünk vallásos érzelve ösztönzött volna, még is mostani viszonyaink között ez is tetemes áldozatunkba került. De mi ugy vagyunk meggyőződve egyen-egyen, hogy angol hitrokonink meghálálhatatlan nagylelkűsége a lét vagy nem lét válságos keresztutjára állított. Vagy képes szivünk föllelkesülése mindnyájunkat tehetségünkhöz képesti önmegtagadó erőfeszített áldozatra birni s ez hasonló hatást fogván gyakorolni erdélyrészi hitrokonainkban: erkölcsi erő kifejtésünk a bennünk helyezett külső bizalomra teljesen méltóknak bizonyít s ekkor anyaegyházunk örökre meg lesz alapítva; vagy az önzés, kishitűség és szűkkeblű felfogás rideg közönyünkből s szóáradatban nyilatkozó terméketlen buzgólkodásunkból kiemelni nem bir, életképteleneknek fogunk találatni önerő és áldozatkészség hiánya miatt, s akkor egy-két év mulva korábbi tengő létünkbe tán egy századra is visszasüljedünk, a honnan bizonytalan ha kiemelkedünk-e még egyszer vagy soha sem.

Tiszteletes Szent Ekklézsia és kebli választott Tanács! Minden szép és nagy, áldozattal, minden áldozat önmegtagadással jár. Csak az igaz erény-gyakorlás, a mit önmagunktól s mieinktől vonunk el a közügy javára, a mi épen dicsővé lesz, ha tán némileg sorsunk koczkaztatásával is jár. Ezért kedves az, Isten és emberek előtt. Fölösleget adni: nem áldozat. Ha mindnyájan adunk, a mit lehet, még némi önmegtaga-

dással is, akkor, habár czélt nem értünk, lelkünk nyugodt lesz s elmondhatjuk nemzeti költőnkkel, hogy szeretett egyházunk iránt: Megfizettük mind, mivel csak tartozánk!

Óhajtjuk, hogy a Tiszteletes Szent Ekklézsia által ne értsünk félre s csekély adományunk atyafiúi szerető szívvvel fogadtassék.

A Tiszteletes Szent Ekklézsiának és kebli választott Tanácsnak
Budapest, május 14. 1882. az urban szerető atyjokfia:

J a k a b E l e k.

Pünköst első napján, isteni tisztelet alkalmával, elérzékenyült szívvel és örömkönyvekkel szemléltük az urasztalát az ő ékességében. Nagy keresztény öröm szállott meg mindnyájunkat. Tehát a mi imádkozási termünkben külsőleg a legszentebb, az urasztala, az mégis a miénk már, unitárius szent buzgóság szüleménye. Valódi pünkösti ünnepünk volt.

El is mentünk isteni tisztelet után Hajós János gondnoknak és Derzsi Károly lelkészünk vezetése alatt számosan a kegyes adományozó urhölgyek lakására, megköszönni, szívből megköszönni a nagy örömet, melyet nekünk mindnyájunknak szereztek nagybecsű adományuk által. Itt megint könyezve beszéltünk és örvendeztünk a nemeslelkű család tagjaival, megelőzőleg azonban Hajós János gondnok az ekkla nevében s megbízásából a következő szavakkal nyújtotta át az ekkla köszönő iratát:

Nagyságos Asszony és Kisasszonyok, Tisztelt Kedves Hitrokonaink!

Budapesti unitárius egyházközségünk megbízásából eljöttünk szíves köszönetet mondani azon önmagokban is értékes, de az ösztönt adó vallásos kegyeletnél fogva még becselebbé vált ajándékokért, melyekkel Nagyságtok kegyessége, hitünkhöz való ragaszkodása, áldozatkészsége, munkaszerete s a kézi munka nagyságát és művészi kivitelét tekintve, hozzáteszem, tündérujjaik egyházunk urasztalát feldiszitették.

Nem kell a költőkre hivatkoznunk, mert saját lelkünk világa igazolja azon állítást, hogy a szeretet oly gazdag, oly hatalmas érzés, melyet nincs szó, nincs toll, mely méltóan kifejezzen. De én azt hiszem, az emberi kebel minden kiválóbb érzése ilyen és ilyen a hála is.

Azért meg sem kísértem áradozó szavakban kifejezni öröm- és hálaérzésünket Nagyságtok e nemes tette felett. Hanem elmondom budapesti egyházunk igaz, őszinte köszönetét a közvetlenség melegével és egyszerűen; egyszerűen annál inkább, mert azon köszönő irat, melyet Nagyságtoknak egyházközségünk és annak egyes tagjai nevében kézbesíteni szerencsénk van, ha ki nem meríti is lelkünk érzelmeit, de rámutat azon érzelmek és eszmék nemességére, gazdagságára, melyekkel e kedves ajándékokat fogadtuk s megköszönni óhajtánk.

Hanem szabad legyen azon lelki hatást pár szóval ecsetelnem,

melyet Nagyságtok e szép és értékes ajándékai egyházunk megalapítása körüli munkálkodásunk tekintetében is reánk gyakoroltak. Mi egy nagy vállalat küszöbén állunk. Oltárt akarnánk emelni az egy Isten tiszteletének az ős Duna mentén és a magyar baza fővárosában. Nagy és szent a cél, melyre törekszünk; de a kivitel lehetősége, csekély erőnket tekintve, sokak előtt legyőzhetlen akadálnak tűnhetik fel, s ha komolyan utána gondolunk, nem egyszer merül fel lelkünkbe is a kételynek azon kérdése, vajjon munkálkodjunk-e tovább és osztozhatunk-e előbb-utóbb a kivitel sikerének magasztos örömeiben? De a vallásos érületnek ily magasztos nyilvánulásai, az önerejével birkózó áldozatkészség, a milyennek megragadó példáját látjuk nagyságtoknak e fényes ajándékaiban is, jótévoleg hatnak reánk, eloszlatják kétségünket, buzdítanak a törekvésre. Nagyságodék e nemes vállalatunk kezdetén leptek meg bennünket áldozatkészségükkel s kitartó munkásságuk e szép gyümölcsével, arany szőlőfürtököt, buzakalászokat hintegetnek munkásságunk göröngyös útjára s ezek által támogatván lelki erőnket, vallásos ihletéssel adják számunkra a nemes jelszót: tovább, tovább... és csak kitaratás.

Legyen tehát köszönetünk kiterjesztve azon támogatásra is, melyet lelki erőnk ez által nyert.

Isten tartsa meg Nagyságodat, mint emelkedett lelkületű anyát, ki a vallásos kegyeletet oly sikerrel beoltotta kedves leányaiba; tartsa meg kedves leányait, kikben oly kész talajra talált a vallásos érület s áldja meg kedves családjuk fejével, ez áldozatban is osztozó buzgó hitrokonunk Jakab Elekkel együtt oly lelki örömeikkel, a minőket önnaguk kívánnak maguknak.

Azután felolvastatott az ekkla köszönő levele, mely így hangzik:

23--1882.

E. K. T.

Jakab Elekné szül. Mike Róza urasszony, Jakab Juliska és Jakab Róza k. a. ő Nagyságaiknak tisztelettel ajánlva.

Szeretet a vallás, Isten is szeretet.

Szeretet az erő, mely összetart, éltet.

Szeretet szól: „legyen!” s szavát követi tett

Lelkével élteti, mit egyszer épített.

Szeretet áld, jót tesz, dicső az áldozat,

Mit a szív mélyéről szeretet osztogat.

Midőn nagyságtoknak ama Nagylelkű áldozatért a budapesti unitárius egyházköztség áldozati asztalára nemes szívvvel ajándékozott nagybecsű és értékű asztalterítőért s pohártakaróért az egyházköztség nevében s határozatából hálás köszönetünket leirt szavakban is kifejezni akarjuk: mélyen érezzük e feladat nehézségét. Érezzük, hogy vannak a kebelnek mély érzelmei, melyek a nyelvnek és tollnak megtagadják a tiszta találó kifejezést; érzelmei, melyek veszíteni látszanak eredeti tartalmukból azonnal, mihelyt azokat szavakba önteni próbáljuk. Ez érzelmek közé tartozik a köszönet, a hála, melyet Isten — úgy látszik — ép arra teremtett, hogy örök fizető adóssává legyen a jótékonyságnak, emberszeretetnek.

Szent és nemes volt nagyságtok részéről az elhatározás; szentebb és nemesebb a munka, a kivitel; legszentebb és legnemesebb a keresztényi szeretet, mely az elhatározásban lelkesítette, a munkában bámálandó kitartásra ösztönözte.

A drága kenettel öntve már az oltár; szeretet öntötte-illata égbe száll. Új, meg új tavasz jön; a szőlőtő, melyet a szeretet plántált, annak melegénél mindig újra kihajt s arany-fürtöket hoz. Tavaszt nyár követi s egyik gazdag kalász vidám ömlengéssel hajlik a másikhöz. Arany-fürtök, arany-kalász és levelek — méltóan jelzik s jellemzik a nemes szívet.

A jöltevés nehéz, a köszönet nehezebb. Igaz jótéteménynek önmagában van legszebb jutalma. A jótékonyág ungyala a szivekből titkon indul, halkkal közelg s dúsan megrakodva lep meg; a köszönet, bár tisztán és ékesen zengeni szeretne, épen e meglepetésben szavát veszti s néma marad. Csak mélyre hathat a mi mély.

Mi megörökítjük nagyságtok gazdag ajándékát egyházközségünk aranykönyvében; de megörökül az az Urasztalán, hol méltó helye van. Ott fog beszélni az némán önmagáról a nemes szivekről s a munkás kezekről. Ennél is többet tesz..... Emlékezetbe hoz lefolyt századokat, a szeretet nagy Mesterének búcsuvacsoráját; tanuja lesz sok hívő szív érzelmeinek, hálájának, bánatának s megszámlálja a könyveket a mint azok aranytűkre sugáriban megfűződnek. Ez lesz majd a hála, ez az emlékezet, buzgó szeretetért a viszonyszeretet. Ez lesz a jutalom, ez lesz a köszönet. Isten is megáldja azt, ki áldva szeret!....

A budapesti unitárius egyházközség nevében a kebli tanács 1882. május 19-én tartott üléséből.

Hajós János,

egyházközségi gondnok, mint világi elnök.

Derzsi Károly,

lelkész, mint egyházi elnök.

Murányi Farkas Sándor,

jegyző.

Mire hosszas éljenzés következett. **Jakab Elek** t. barátunk mélyen meghatva felelt a maga s családja nevében Hajós beszédére és az ekkla köszönő levelére; szavainak rövid foglalatja a volt, hogy valamint eddig is, ugy most s jövőben is mindig szeretettel ragaszkodtak szent vallásukhoz, a mit tehettek érette, azt igaz keresztény szívvvel tették s teszik ezután is minden módon s a hol lehet áldozattal is. E meleg szavakra megint hosszas s igazán szeretetteljes éljenzés következett.

PÜSPÖKI VIZSGÁLAT.

A Torda-Aranyos körben 40 év óta nem tartatván püspöki vizsgálat a főtisztelendő püspök ur az ügy érdekében levő kötelességének ismerte, a vizsgálatot megtenni.

A vizsgálat f. évi június 18-án kezdődőleg tartatott és ez alkalommal a toroczkói, toroczkó-szent-györgyi és járai ekkleziákban le is jártatott.

A komoly ügyek mellett, a vizsgálat valóságos ünnep volt; nem csak magok az ekkleziák, hanem a közigazgatás közegei, a helységi hatóságok és lakósok vallás- és nemzetiségi különbség nélkül valósággal versenyezvén a püspöki látogatás és elfogadás díszének emelésében. E buzgalom és szívélyes verseny az esemény szokatlansága mellett azon rokonszenyben leli magyarázatát, melyet az unitarismus, e vidéken ősi idők óta hűségesen teljesített culturalis küldetésével kiérdemelt s a vizsgálat elnökének a főtisztelendő püspöknek tiszteletre és szeretetre méltó egyéniségében.

A lejárt ünnepélyek a vizsgálatnak csak kerete lévén s olvasóink azokat a napi lapokból már ismervén, ez alkalommal azok felsorolását mellőzzük.

A vizsgálatban az ügyek intézésében a körüi egyházi hatóság részéről esperes Koronka Antal ur betegeskedése okán résztvettek körüi jegyző Csegezi László, körüi gondnokok Szigethi Csehi Sándor és Csegezi Mihály egyh. tanácsos s a tordai iskola gondnoka, megyei alispán Veress Dénes urak.

Toroczkón örömmel észlelte a vizsgálat a vallásos és erkölcsi életnek virágzását; örömmel győződött meg, hogy e népben őszinte buzgalom és érdekeltség van a vallás, az egyház és ennek ügye iránt. E lelkiismeretes érdekeltség következtése, hogy az ekkleziája vagyona, különösen erdeje, gondosan kezeltetik; tőkepénzei, jelesen a nevelés- és tanítás ügyének emelésére célzó alapítványai szépen gyarapodnak; ez utóbbiakban például az utóbbi öt év alatt 2100 frt. gyarapodás tünt ki a vonatkozó számadások rendén.

A vallásos és erkölcsi élet fejlettségének tulajdonítható, hogy a toroczkói és szent-györgyi ekkleziák kétezer felé járó népességéből egy sincs bűnvádi vizsgálat vagy fegyelem alatt, ennek tulajdonítható, hogy a munkás nép, bár vasbányászata mondhatni megszünt, s bár kicsin s gyarló minőségű határa nagy munka után is alig bírja a lakosság negyedét élelmezni, e nehéz időben sem szegényedik.

Legkellemesebben lepte meg a vizsgálószéket az iskola és annak állapota.

A régi, roskadozó épület helyett szép, nagy új épület emelkedik három nagy világos helyiségével és egy nagy teremmel. Egy helyiséget az eklezsia szerelt fel új bútorokkal, s abba 12 alumnus növendékét szépen, kényelmesen elhelyezte; a más három, czélszerű bútorzattal, taneszközökkel és szerekkel felszerelt helyiség tanteremként használtatik a fiu- és leánynövendékek számára. A melléképületeken foly a munka.

Az iskola telke a két tanítói lakás és egy kis utca bekapcsolása által szépen kikerekítettett, közepén áll a multból a hatalmas körtefa, vaskos törzsével a szilárd multat viritó dus lombzatával, növekvő gyümölcseivel a szép reményekben gazdag jövőt ábrázolva.

Az épületet a község építette; munkában, épületi anyagokban az egyes tagok által hozott nagy áldozata mellett a közoktatási kormánytól 5716—1881. szám alatt e czélra utalványozott segedellel.

Az eddigi két tanító mellett van most még egy tanítónő is.

Az iskolát a község tartja fenn, jelentékenyen segedelmezvén az eklezsia; a fedezetlen szükséglet állami segélylyel fedeztetik.

Az iskola népessége gyarapodóban van.

A 12 alumnus közül 3 helybeli, a többi idegen; az idegen tanulókat eddig szolgáltatott Udvarhelymegyéből jelenleg egy sincs.

Az alumnusok a Koncz János-féle és az eklezsia által teremtett alapból kapnak naponta 1 drb. 4 krajczáros czipót, bizonyos napokon főtt ételt; ezenkívül étkeznek az eklezsia egyes tagjainál. Az alumnus tanulókon kívül tanul még az iskolában 26 vidéki, nagyobbára oláh fiu.

Toroczko-szentgyörgyi eklezsiánk hasonló örömet és szivességet tanusított. Ügyei az E. K. Tanács rendelkezési nyomán kellő gondozásban részesülnek. Sajnálattal tapasztaltam, hogy igazam volt, midőn e folyóiratban pár évvel ezelőtt azt állítottam, hogy az eklezsiák tőkepenzei, az eklezsiák tagjainak kölcsön kiadva, valóságos csapást okoznak elébb-utóbb. A szent-györgyi eklezsiában a kamatok rendes befolyásáért és a tőkék biztosításáért, az eklezsiának 40—50 tagját kellett beperesíteni, és így az eklezsia és egyes tagja az eklezsia és az egyes tagok kárára nagy perköltségekkel terheltetnek.

E nehézség kikerüléséért oda utasított az eklezsia, hogy befolyó kamatait és tőkéit takarékpénztáruilag kezelje.

Az iskolát gyarló állapotban találta a vizsgálat. Értesülvén arról, hogy a községbe állami iskola állítása czéloztatik, oda utasította a vizsgálószerk az eklezsiát, hogy az állami iskola felállításába készséggel nyugodjék belé, sőt a mennyiben teheti, törekedjék részt venni az iskola felállításában és fenntartásában. Addig is utasított az eklezsia, hogy ha az állami iskola felállítása késedelmet szenvedne, a maga iskola épületét multhatlanul javítsa ki.

Ha valahol Szent-Györgyön igazán szükséges az állam tényleges részvéte az iskola ügyében; a sok, magára gyenge, felekezeti közül egyik sem bírván jó iskolát tartani fenn.

Jára egész népessége, sőt vidéke nagy érdekeltséggel várta a vizsgálatot; ez az eklezsia valamint a szent-györgyi meglehetősen kiépülte 1848-ban történt romlását; temploma, a belső emberek lakása ki van építve; vagyonosodásban gyengén halad, tagjai kevés földbirtokkal bíró iparosok levén nagyobbára. Az eklezsia jövőjét földbirtoka biztosítja, melyet régi patronusai adományoztak; ebből kapják a belső emberek készpénz fizetésöket, ebből van kiszakítva a javadalmak jelentékenyebb részét tevő egyházi részlet.

A földbirtok mellett egyik jövedelmi forrása az eklezsiának a gabona magtár, melyből már szép kis tőkét teremtett magának, mely miként az eklezsia más ügyei főgondnok B. Kemény Ödönné ő nagysága felügyelete és gondnok Gábor Mihály gondozása alatt szépen gyarapszik, bizonyítékául annak, hogy a gabona magtár az az intézmény, melylyel mindenik eklezsia legkönnyebben, legbiztosabban teremthet magának kis tőkét.

A vizsgáló szék utasította az eklezsiát a templom körüli helynek jó móddal való bekerítésére és tisztán tartására; a kántort pedig, hogy a tanköteles gyermekeket az állami iskolában szorgalmasan oktassa a vallásban és gyakorolja a vallásos éneklésben.

Napjainkban jelszó kezd lenni a kepe eltörlése. Tagadhatatlan, hogy e nehéz időben, Székelyföldön, a kisbirtoku hallgatókra nagy teher az egész kepe; ohajtandó e teher könnyítése, de a hallgatók teljes mentességét nem tartom czélszerűnek. Járában például semmi képét sem fizetnek a hallgatók; az egész egyházi teher 1 napi munka széna csinálásnál; de én legalább nem is észleltem a tagokban az egyház iránt azt az érdekeltséget, melyet a tartozás lerovásának érzete a bért fizetőkben kelt.

Az évi esperesi vizsgálatokkal, hiszem, sokan a koronként tartani szokott püspöki vizsgálatokat is élitélik s eltörlendőkné tartják. Nem osztom e nézetet. Tapasztaltam, magam, miszerint köri és helyi egyházi hatóságainkban az a tudat, hogy munkálkodásukat nem csak az E. K. Tanács, mint központi kormány ellenőrzi, hanem koronként a legfőbb egyházi hatóság — a püspökség is közvetlenül személyesen számon veszi, valamint a püspök megjelenése, az általa tartott kenetes intó, buzdító és bátorító beszédek által a vallásos gerjedelmeknek, az egyházhoz és együvértartozás érzetének észlelhető felkeltése, élnkítése és ébrentartása gyümölcseikben gazdagon visszafótolják a koronként kiadott költségeket; különösen ha az ünnepélyek és az azokkal járó haszontalanságok mértékre szorítottatnak.

KOVÁCSI ANTAL.

LEVELEZÉS.

Tisztelt Szerkesztőség!

Az al-siménfalvi unitár. ekklézsiának a közelebbi pünköszt első napja igen szép és megható ünnepe volt. Eltekintve azon körülménytől, hogy népünk minden alkalommal, de főleg urvacsoravételkor tömegesen siet az ur házába, az enyhület és lelki béke forrásához; a nevezett napon kettős vágytól ösztönöztetve sietett a gyülekezet apraja-nagyja meglátni az ekklézsia nemesebben érző nőinek adakozásából készült szószerű takarót s meglátni a mlgs Jakabházi Zsigmondné sz. Pakot Polikszéna ő nagysága által csakugyan ez alkalomra sajátkezüleg készített urasztali terítőket. Meg kell adni, s ezt úgyhiszem önmagukban azok is elismerték, kik létesítéséhez hozzá nem járultak, hogy a kíváncsiság minden tekintetben ki lett elégitve, mert, hogy előbb csak egyikről szóljunk: a szószerűtakaró oly szép s a mi fődolog oly nemesen egyszerű, hogy céljának teljesen megfelelő. Anyagja bordószínű bársony alsó szélé ezüstrojttal szegélyezve, valamint ezüst rojt övezi a szószerű szélétől gallérszerűleg visszahajló részt is. Felirata ezüstsujtással ez: Az Isten dicsőségére; alsó szélén pedig ez: Több vallásos nők adakozásából. Al-Siménfalván. 1882.

Meg kell említenem, hogy kis mértékben ugyan, de befolytak adományokkal nem unitárius nők közül is nehányan, fogadják érte testvéri köszönetünket, nem különben befolyt egy izraelita nő is.

A kezdeményezés- és gyűjtés körüli fáradozásért köszönet Ürmösi Kálmánnét, özv. Benczédi Sándornét és Vári Domokosnét illeti, jügyszintén az elkészítés munkáját is két első végezte.

Megvan tehát, a mi a jóknak régi ohajtása volt, a diszes szószerűtakaró s megvannak az urasztali nagybecsű terítők is azon nemes család ivadéka által nyújtva, kinek ősei is minden időkorban mint az ekklézsia jóltevői tündökölnek az évkönyvekben. E terítők rózsaszín selyem moárból vannak ezüst csipkézettel s az alsó ezen körirattal: Az egyetlenegy Isten tiszteletére készítette Jakabházy Zs.-né Pakot Polikszéna 1882. A felső terítő négy szegletén van négy szőlőgerezd, a közepén néhány szál buzakalász, az urvacsorát ábrázolólag s a buzakalászokat körítőleg ezen irat: Ez asztalnál a béke és szeretet ülhetnek.

Fogadja a nemeslelkű adományozónő e helyen is ekklézsiám nevében kifejezett őszinte hálámat s köszönetemet.

Készülőben van még csakugyan a nők adakozásából a papiszérűkre is a takaró s meg van rendelve az aranykönyv az ekklézsia javára tett s ezután teendő kegyes adományok bejegyzésére. Mindezekért együttesen köszönetet nyilvánítok gyülekezetem azon nemeslelkű nőinek, kik a szent eszmét valósníni segíttek, nem vonván meg filléreiket. Amnyival inkább kell pedig köszönetet mondanom, mert e szépen sikerült vállalat azon törekvésre is eszmét adott, hogy romladozásnak indult templomunk egész belsejét megújítsuk. Adja Isten, hogy szándékunk valósuljon!!

Mellékelten van szerencsém küldeni az adakozók névsorát azon tiszteletteljes kérésem mellett: méltóztasson a tisztelt szerkesztőség azt becses folyóiratunk „Aranykönyv“ rovatában nyilvánosságra hozni, megnyugtatóan a jelenre, búzditásul a jövőre nézve.*)

Megkülönböztetett tisztelettel lévén a t. szerkesztőségnek

Al-Siménfalván, 1882. jun. 1.

alázatos szolgája
Ürmösi Kálmán.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

Rövid egyházi beszédek gyermekek számára. (Short Sermons for children). A vallásosság és erkölcsösség növelését a gyermekek között kell megkezdeni. Az egyház és annak papjai előtt nem áll fontosabb feladat mint a gyermeki szívnek és léleknek olyan irányban való nevelése, hogy az az emberek szeretete mellett legyen áthatva a legszentebb és legjobb lénynek a szeretete által. Ezt csak úgy érhetjük el, ha a biblia nemes ihletségű igéit, a jelenkor egyes példáival illusztrálva minden vasárnap eléjük tárjuk úgy a hogy megérthetik. Mindezt szeretettel kell mivelni, hogy a munka sikeres legyen, és vajjon kinek lehet igazibb és mélyebb a szeretete a gyermekek iránt mint a nőknek. A fennebbi czim alatt megjelent angol műnek az kölcsönöz főérdekességét, hogy három nő írta. A feldolgozott tárgyak: Isten beszél hozzánk: Job. 33₁₄. Kicsiny kötelességek, Préd. 19₁. Luk. 16₁₀. Adj jó szívvel. Luk. 6. 31. A szülők iránti engedelmesség. Ef. 6. 1. 2. Mindennek meg van a maga ideje. Préd. 3. 1. 4. 6. 7. Ne ingadozz! Jób. 11. 15. 16. 18. Szeresd az igazságot. Filip. 2. 6. A szálkák és gendák. Mát. 7. 3-5. Kötelesség iránti hűség. Ef. 6. 11. Világosság a sötétségben. Zsolt. 42. 7. I. Moz. 1. 3. A mennyek országa. Mát. 4. 17. Igaz mérték. Luk. 6. 33. A tárgyak rövid beszédek alakjában vannak kidolgozva s a vasárnap délutáni órákban nagyon czélszerűen lehetne használni ilyeneket a mi templomainkban is az ugynevezett „nyári tanítás alkalmával“. A kis könyvet az „angol unitárius vasárnapi iskola-társaság“ adta ki.

B. Gy.

„Unitárius könyvtár“ czimen Derzsi Károly budapesti unitár. lelkész szerkesztése alatt egy vállalat indult meg, melynek célja: egyfelől szellemi élvezetet nyújtani a Magyarország különböző részeiben szétszortan élő hitrokonoknál; másfelől ismertetni a gyakran félreértett unitárius elveket jelesebb angol és amerikai vallásos értekezések átdolgozása által. Az első szám tartalma: „Az igaz vallás“ Payne Alfréd után. „Unitárius ker. hitvallás“ Hopgood J. szerint. „Unitárius ker. vallás“ Sharpe S. szerint. A füzet ára 5 kr. Megrendelhetők az illető lelkésznel, II. Albrecht-ut 16. sz. Az ilyen vallásos röpiratok Angliában és Amerikában sok ezer példányban kelnek el. Reméljük, hogy ez üdvös vállalat is szélesebb körben lesz ismeretes, különösen a magyarországi részekben, hol eddig az unitáriusokról vajmi keveset tudtak.

„A [dcési ev. ref. egyház község, kapcsolatban a város kiválóbb eseményeivel“ czimen Kádár József Deesen egy 251 lapra

*) Térszűke miatt a jövő füzetben fogjuk közölni.

terjedő munkát adott ki, melyben az egyház egyéb eseményei mellett behatóan és történelmi hűséggel tárgyaltnak az erdélyrészi vallásújítási mozgalmak, forrongások, országgyűlésezések, vitatkozások, az unitárius vallás hatalmas terjedése, megtámadtatásai, s a nevezetes deési complanatio, stb.

Mint érdekes munkát melegen ajánljuk egyházaink lelkészei, tanítói s hívei figyelmébe! Kapható: Eperjesy István könyvkereskedésében Déesen

„Liturgika vagyis az istenitisztelel elmélete“ czimű munkájára, melyben az istenitisztelel fejlődése története, az istenitisztelel teljes képe, egyházi beszédek textusai, a beszédek főtartalma, liturgiai hangjegyek, anyakönyvi kivonatok, egyházjogi utasítások, az istenitisztelel külső kellékei, s főleg az ünnepekről részletes értekezések foglaltatnak, megrendelési felhívást bocsátott ki Hörk József eperjesi evang. collegiumi r. hittanár. A munka inkább az ág. hitv. istenitiszteleléről szól, de használható az ev. ref. által is. Ára 2 frt 50 kr. Megrendelhető Hornyánszky Viktor kiadóhivatalában, Budapest, nádorutca 28. sz.

A magyar tudományos Akademia könyvkiadó vállalata az 1881—1883. évi harmadik cyklusra aláírásokat elfogad. Történelmi sorozat évenként 80 iv 4 frt. Irodalmi sorozat évenként 60 iv 3 frt. Jog- és államtudományi sorozat évenként 60 iv 3 frt. Aláírás egy sorozatra is elfogadtatik, de három évi kötelezettséggel.

„Kámory Bibliája“ czimű bibliafordítás megrendelhető Kámory Sámuel pozsonyi tanár, vagy Hornyánszky Viktornál. Vannak 4, 3 és 6 frtos példányok.

K Ü L Ö N F É L É K .

Kriza ünnepély. Kriza János országosnevű költő, a „Vadrózsa“ halhatatlan gyűjtője, vallásközönségünk felejthetetlen s nagytudományu püspöke emlékére az unitárius tanuló ifjuság a tanári kar közreműködésével július 30-án ünnepélyt tart. Szülőházát, Nagy-Ajtán, emléktáblával fogja megjelölni. Az ifjuság a maga részéről a főtanodai igazgatóság vezetése alatt s nem különben az erdővidéki értelmiség vallásfelekezeti különbség nélkül lelkesen munkál az ünnepély sikerültére. Reméljük is, hogy az a népszerű költő s valódi ember nagy szelleméhez minden tekintetben méltó leend. Az emlékbeszédet Jakab Elek m. akadémiai tag fogja tartani.

Kolozsvári eklezsiánkban ez évben a konfirmáció lélekemelő volt. Régóta nem láttunk oly nagyszámu növendék sereget, szép boltozatu templomunk téres piacán. A növendékek mind meglepő készséggel feleltek. Látszott, hogy szentvallásunk elveit s annak egyszerű igazságait teljesen felfogták és átértették. A szépszámu közönség nagylelki gyönyörűséggel hallgatta végig az értelmes s igaz keresztényi érzéstől áthatott feleleteket. A kikérdezés után a konfirmálást vezető lelkész, Péterfi Dénes, szerkesztő társunk még egyszer szívökre kötven a már megismertetett unitárius hitelveket s azokban való állhatatosságot, megható szavakban avatta fel az egyház uj tagjaivá. Végül főt. Ferencz József püspök ur adta rájuk főpásztori áldását, a vallás szükségességét és bol-

dogító voltát fejtegetve a fölle megszokott ékesszóllással, mely ugy a növendékekre, mint a közönségre mély benyomást tett. Ez alkalomból fölemlítjük, hogy Ferencz Zsuzsa, a főt. püspök ur leánya konfirmálása emlékére, sajátkezüleg egy gyönyörű urasztali fehér takarót készített. E szép tettével egyfelől szent vallásához való ragaszkodásának adott kifejezést; másfelől pedig bizonyoságot tett arról, hogy ő is méltó ivadéka ama családnak, mely ekkleziánkban a vallásos buzgóságnak s áldozatkészségnek oly számos jelét adta.

Kikeresztelkedés. Farkas Vilmos kolozsvári derék ifju kereskedő és neje szül. Vécei Róza f. évi jun. 18-án a Mózes vallásról az unitárius egyházba tértek át. Ez közelebből már a második eset, hogy izraeliták unitáriusokká lettek városunkban. Örömmel jegyezzük fel ez esetet annál is inkább, mert itt a meggyőződés és elvi álláspont szabad és határozott kifejezést nyert. A Mózes vallásnak között sokan vannak, a kik már a régi törvényekkel szakítottak, de a kereszténységhez csatlakozni nincs elég határozottságok, lelki erejük. Uj hitrokonink, valamint a család idősb tagjai, Vécei Sámuel és neje, kik a mult évben keresztelkedtek ki, e lépésekkel azt is bebizonyították, hogy a magyar nemzeti polgárságnak, a korkövetelményeinek minden tekintetben megfelelő tagjai kívántak lenni.

Az erdélyi ev. reformátusok évi egyházkerületi közgyűlésüket, megnyitva Br. Kemény Gábor főgondnok által május hó 31. és június 1—4-ik napjain tartották meg. Mind a főgondnoki megnyitó, mind a nagyszabásu püspöki jelentés élénken emeli ki a lejárt év két nevezetes vivmányát: a magyarországi reformált egyház országos zsinatát és a végmegoldást nyert cameraticumi ügyet.

A közgyűlésnek a nevelés és közigazgatás terére vonatkozó fontos elintézendői között ott szerepelt, a haladó korkövetelményeinek megfelelő misszionáriusi, — illetőleg körlelkészi, és a papi dislocatio — ügye is, az eddiginél még nagyobb hévvel és lelkesedéssel felkarolva.

A brit és külföldi unitárius Társulat ez évi közgyűlését május 31-én s június hó első napjaiban tartotta meg. A közgyűlés roppant népes volt. Érdekességét emelte: Dr. Clarke F. Jakob és Hale Edward amerikai hirneves tudósok s lelkészeknek a jelenléte. S különösen sok unitáriust s más vallásfeleketűt is Londonba vitt az a vágy, hogy Dr. Clarke-ot meghallgathassa, mivel ő tartotta az alkalmi egyházi beszédet. Részletes tudósítást a gyűlés folyamáról jövő füzetünkben fogunk adni.

Allen Henrik J. tanár, Cambridge-ből (Egyesült-Államokban) egy szép levél kíséretében, Kovács János ig. tanárhoz 5 font sterlinget (beváltva 60 frt) küldött, melyet testvéreinek egyike Powers C. Lucy asszonyság adományozott az „Allen Henrik J.” czimtel viselő alap javára. Ez összeggel az alap: 187 frt és 50 kra megy. Egyszersmind ügyünk érdekében fíradhatatlanul buzgalkodó hitrokonunk azt is megemlíti, hogy az általa kezdeményezett „Erdélyi alap” tetemesen gyarapodik s reméli, hogy kitűzött célja valósulni fog.

Raffaj Károly buzgó hitrokonunk, f. évi május 8-án Udvarhely megye törvényhatósági közgyűlésén 3 ezer forint alapítványt tett e megye összes magyarnyelvű népiskoláihoz — felekezeti különbség nélkül — oly formán, hogy annak kamataiból a szegényebb sorsu tanulókat ruházattal, tankönyvekkel, vagy a tandíjak megváltásával segélyezzék. Nem első alapítványa ez R. Károly atyánkfiának. Sok intézet, jótékony, közhasznu egyesület részesült és részesül segedelmezésében. Eddigi alapítványai értéke hat-hét ezer forinton felül van. „Minden Demosthénésnél szebben beszél a tett”. Jó lélekkel mondhatjuk: Isten éltesse a derék és nemes szívü ember-barátot még sokáig.

Sándor János, igazg. tanár és neje szül. Kiss Néri, elhunyt első kedves gyermekek „Sándor Jólán” emlékére 50 frt alapítványt tettek a székely-keresztúri középtanodánál oly módon, hogy annak évenkénti kamatja egy szegénysorsu, de jómagaviseletü s kitünő székely tanulónak adassék jutalmul.

Özv. Ilyés Gáborné szül. Sándor Mária urnó néhai férje Ilyés Gábor emléke iránti kegyeletből, ki főtanodánkunk egykori növendéke volt s jelenleg Viktor nevü fia is a VIII. gym. osztályban itten tanul, a tanárok nyugdíj alapjára 200 frtot adományozott.

Gróf Kuun Géza jeles tudósunk, s folyóiratunk munkatársának „Codex Cumanicus“-áról a lipcsei orientalista folyóirat és a római „Nova Antologia“ című tudományos közlöny utóbbi számaikban nagy elismeréssel nyilatkoznak.

Gyász hírek: Báró Radván szky Antal-nak f. évi jun. 7-én történt halála, alig több mint három évi rövid időköz alatt másodszer borítá gyászba az ág. h. ev. egyházat, melynek az idvezült a nagymelékü Zsedényi Ede után egyetlen főfelligyelője volt. A nemes báró ragyogó mintaképe volt a valódi protestans buzgalomnak és nagylelkűségnek, ki nem csak szóval, de tettel is vezére és lelke volt egyházának. Mint hazafi is kitünő helyet foglalt el jobbaink sorában, a mint hogy magyar ember egyháza szeretetét hazája szeretetétől el sem is választhatja. Ily férfiak halála nem egyesek vagy testületek, hanem mindnyájunk vesztesége. Ezért mi is őszinte részvétellel osztozunk az ág. h. ev. egyház gyászában. Legyen áldott az izaznak emléke! Kánosi Sándor József dévai kir. közjegyzőt és nejét csikaplócza Lázár Katát megrendítő csapás érte forrón szeretett egyetlen gyermeküknek Mózsának június hó 25-ik napján súlyos szenvedés után történt elhunytában. A szeretetreméltó kis gyermek alig volt 3 és fél éves. Mi, kiknek szerencsénk van a veszteséget szenvedett családot ismerni, tudjuk, hogy mily nagy reményeket, szép kilátásokat temettek sirba legdrágábbnak tartott kincsükben. Szavakban alig kifejezhető fájdalomkra az ég vigaszt esdjük. Fogadják őszintén átértett részvétünk kifejezését. Nemes Kálmán, Kolozsvárt elhunyt jun. 17-én életének 41-ik évében. József nevű kiskoru árját hagyván maga után. A megboldogultat 5 évi hosszas szenvedései alatt Sárdi József, helybeli leánytanító, s egyh. tanácsos, nejevel, Nemes Borbárával, ugy anyagilag, mint nemes bánásmóddal valódi testvéries gondozásban részesítették.

Sajtóhíra: a 127-ik lapon felülről a 2-ik sorban „Sándor Péter H. Szt. Péterről“, helyett „Sándor Péter, H. Szt. Pálról“ olvasandó.

FIGYELMEZTETÉS. Jelen füzetünk a nyomda változás miatt kissé késve jelenik meg, mért t. olvasóink szives elnézését kérjük. A késedelmet azonban a díszesebb kiállítás kárpótolja.

A R A N Y K Ö N Y V.

1. A Budapesten alapítandó unitárius rendes lelkési állomásra s állandó imaházra tett kegyes adományok.

XI. közlemény.

Jakab Elek és altorjai Mike Róza 6 nagyságuk öt év alatt évi 10 frtjával törlesztendő- leg 50 frt.

Aradi Ferencz ur 164. sz. gyűjtőívén Déván egyelőre: Aradi Ferencz 5 frt. Gábor Mihály 2 frt. Dávid Zsigmond 50 kr. Siménfalvi György 2 frt. Balázs Ferenczné 1 frt. Dávid Istvánné 1 frt. Vernes Susi 50 kr. Szöllősi János 2 frt. Turzay István 2 frt. Összesen 16 frt.

Szentkirályi Árpád ur Székely-Keresztur 5 frt.

Székely János ur 379. sz. gyűjtőívén Dicső-Szentmárton-Id. Székely János 1 frt. Székely Jánosné szül. Bláha Bertha 1 frt. Ifj. Székely 50 kr. Székely Andor 50 kr. Székely Albert 50 kr. Czeglédi János 1 frt. Csinádi István 50 kr. Takács József 50 kr. Nagy János 40 kr. Kolozsvári Albert 1 frt. Lukács N. 50 kr. Szigethy Gábor 60 kr. Összesen 8 frt.

Simén Elek ur Szamosújvár egyelőre 3 frt. Sándor Mózes ur 262 sz. gyűjtőívén 5 frt.

E közlemény összege 87 frt. Elhez adva a X-ik közlemény összegét: **9526 frt 81 krt**, az alap tetesen: **9613 frt 81 krt**.

Hajós János,
egyházi gondnok.

Végh József,
egyházi pénztárnok.

2. Nyilvános köszönet. Temesvári Tkts. Beiter Flórian és neje medeséri Bartalis Borbára róm. kath. vallásuak, a múlt 1882-ik évben egy díszes szószék takarót ajándékoztak a medeséri unitárius eklézsiának, melynek becsértéke 35 frt. — Alapszíne a szószék takarónak: fekete bársony, kerekén 10 cm. széllességű piros cachemir szegéllyel fekete gyöngyös selyem csipkével borítva és ar anyrojittal díszítve. Közepén a következő aranynyomatu felirással: „Isteni szolgálatra, emlékül, Beiter Flórian és neje Bartalis Biri Temesvári lakósktól!“ — Ezen becses ajándékért, mely a családi békés egyetértésnek s a honleányi szeretetnek valódi példányképe — fogadják a tisztelt adományozók, saját magam s egyházam nevében a nyilvánosság terén is halás köszönetemet.

Ezzel kapcsolatosan, hasonló elismerésemet s köszönetemet nyilvánítom azon medeséri nőknek, kik, eltekintve a múlt évi 600 frtot felül muló egyházi rovatlat terhes voltát, mely templom és torony javításra fordított — felkérésem folytán, 36 frtot adományoztak, egy, a nők részére már megvett, ezüst urvacsorai pohárra.

„A ki azért az én népem közül építi és ékesíti az Urnak házát, az 6 ura Istene legyen azzal!“ Medeséren 1882. július 1.

Ferenczi Áron, medeséri unitárius pap.

A szabédi unitárius eklézsiában „Ferencz József“ nevet viselő isk. alap javára Főt. Ferencz József, püspök ur 5 frtot sziveskedett adományozni mért egyháza nevében forró köszönetet nyilvánít **Rédiger Géza,** unitárius pap.